

2 KRONIKA 71

2023



71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika



IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 2

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágyi (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

29. maja 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober/ October 2023

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena posamezne številke v prosti prodaji/ Single issue: 12 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

300 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Reliefni okrasni krožnik z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov / *Decorative plate depicting Emperor Ferdinand III and prince-electors* (Hans Spatz ml. /Jr., Nürnberg, 1637 (?), hrani / *kept by* NMS, inv. št. / *Inv. No.* N 5560, foto / *Photo:* Tomaž Lauko).

Na zadnji strani/ Back cover: Reliefna plošča z upodobljenimi militarijami nad portalom hiše Breg 20 v Ljubljani / *Relief plaque with depictions of militaria above the portal of the house Breg 20 in Ljubljana*



KAZALO



Razprave

Julijana Visočnik:	Ženska imena, dokumentirana na napisih – primer Celeje	245
Jure Vuga:	Fragmenti dveh domnevnih gotskih arhivoltov stranskih portalov koprške stolnice	263
Veronika Škofljanec Jagodic:	Premoženje treh plemkinj na Kranjskem ob koncu 17. stoletja	277
Boris Golec:	Šaleške korenine Antona Martina Slomška. »Od apata do opata«	293
Metoda Kemperl:	Ljubljanska hiša Breg 20 in njen portal	313
Patrizia Farinelli:	Zgodovinska pričevalna vrednost anonimnih pisem o dogajanju v Ljubljani med prvo francosko okupacijo (1797)	327
Gašper Oitzl:	»Srebro malega človeka« v Narodnem muzeju Slovenije. Historiat zbirke kositra	335
Robert Devetak:	Primeri delovanja javnih kuhinj na Goriškem in Gradiškem pred prvo svetovno vojno	367
Vesna Krmelj:	Ekspresionistično obdobje revije <i>Dom in svet</i> v luči korespondence Franceta Steleta z Izidorjem Cankarjem	379



Gradivo

Spomini beramskega duhovnika Josipa Grašiča na Gortanov proces (1929) (<i>Branko Marušič</i>)	397
---	-----



Jubileji

60 let Aleša Gabriča (<i>Bojan Balkovec</i>)	409
Angelika Hribar in njenih osem desetletij (<i>Miha Preinfalk</i>)	411
Petdeseta obletnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU (<i>Darja Mihelič</i>)	413



In memoriam

Tatjana Hojan (1938–2022) (<i>Branko Šuštar</i>)	427
--	-----



Ocene in poročila

Simona Kostanjšek Brglez: Preobrazbe mesta: zgodovinska, arhitekturna in umetnostna dediščina Slovenske Bistrice (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	431
Vinko Skitek: Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589 / Rechnungsbücher des Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589. Gradivo za zgodovino Koroške, II. zvezek (<i>Matjaž Grabornik</i>)	434

1.01 Izvirni znanstveni članek

DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.2.07>
CC-BY-NC-ND**Gašper Oitzl**

dr., kustos, Narodni muzej Slovenije, Prešernova cesta 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: gasper.oitzl@nms.si
ORCID: 0000-0002-7409-333X

»Srebro malega človeka« v Narodnem muzeju Slovenije

Historiat zbirke kositra

IZVLEČEK

Prispevek se primarno posveča raziskavi provenience umetnoobrnih izdelkov iz kositra, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije. Sprva je na kratko predstavljena zgodovina kositrarske obrti, ki je v srednji Evropi vrhunec dosegla v 17. in 18. stoletju. Večina obravnavanih predmetov izhaja iz 18. in začetka 19. stoletja, izdelani so bili skoraj izključno v srednjeevropskem prostoru, velik del jih je iz ljubljanskih delavnic. Zbirka kositra se je v muzeju izoblikovala skoraj skozi vseh dvesto let njegove zgodovine. Na pridobivanje predmetov je vplivalo tako zasledovanje muzealskih ciljev po obogatitvi zbirk kot tudi zelo raznolike zunanje okoliščine.

KLJUČNE BESEDE

muzejske zbirke, kositer, provenienca, Kranjski deželni muzej, Narodni muzej Slovenije

ABSTRACT

“POOR MAN’S SILVER” IN THE NATIONAL MUSEUM OF SLOVENIA. HISTORY OF THE COLLECTION OF PEWTER OBJECTS

The contribution primarily focuses on investigating the provenance of artisanal objects made of pewter that are kept by the National Museum of Slovenia. It begins by providing a short history of pewter craft, which reached its zenith in Central Europe in the seventeenth and eighteenth centuries. Most objects under discussion date to the eighteenth and early nineteenth centuries. They were produced almost exclusively in the Central European area, predominantly in Ljubljana’s pewter workshops. The museum has built its pewter collection for nearly two hundred years of its existence. The process of acquiring new items was affected by both the museum’s pursuit of its objectives to enrich its collections and highly diverse external circumstances.

KEY WORDS

museum collections, pewter, provenance, Provincial Museum of Carniola, National Museum of Slovenia

Uvod

V pričujočem prispevku obravnavamo historiat okoli 400 izdelkov iz kositra oziroma kositrnih zlitin, ki jih hrani Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije (OZUU NMS). Ti predmeti večinoma sodijo v krovnno zbirko kovine, nekaj tu predstavljenih predmetov pa muzej hrani v zbirkah cerkvenih predmetov¹ ter gospodinjstva in prehrane. Obravnavani so različni umetno-obrtni izdelki, predvsem posodje, pribor, kuhinjski pripomočki, cerkveno posodje in svečniki. Kositrni predmeti so običajno imeli tudi dekorativno vlogo, najpogostejše so jih okrasili z graviranjem, redkeje s cizeliranjem, v renesansi je bilo razširjeno reliefno okrasno posodje, v obdobju baroka in rokokoja pa so bili značilni kositrni izdelki, ki so z obliko in zunanjim videzom spominjali na srebrne.

Večje število kositrnih predmetov je bilo prvič objavljenih v katalogu občasne razstave *Pivsko posodje skozi stoletja*, ki jo je leta 1975 Narodni muzej pripravil v razstavišču Arkade, v prostorih nekdanjega uršulinskega samostana v Ljubljani. Najcelovitejša predstavitev kositrarske obrti in njenih izdelkov je sledila nekaj let pozneje, na občasni razstavi *Kositer na Slovenskem. Obrt in izdelki* (1981/2), ki jo je skupaj z razstavnim katalogom pripravil kustos Narodnega muzeja Matija Žargi. Tudi to razstavo je muzej pripravil v Arkadah in zanjo prispeval večino predmetov, svoje muzealije pa so razstavili tudi številni drugi slovenski muzeji. V naslednjih desetletjih so bili kositrni predmeti javnosti predstavljeni na nekaterih tematskih razstavah Narodnega muzeja (Slovenije) in objavljeni v razstavnih katalogih: *Slovenci v 16. stoletju* (1986), *Slovenci v letu 1789* (1989), *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov* (1995) in *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti* (2002). Leta 2008 je bila v novih muzejskih prostorih na Metelkovi v sklopu stalnih razstav zgodovinskih in umetnostnih zbirk odprta postavitev zbirke kovine, v sklopu katere pomembno mesto zavzemajo kositrni predmeti.²

Izdelava in uporaba izdelkov iz kositrnih zlitin

Surovi kositer pridobivamo s taljenjem rude (kositrov oksid ali kasiterit [SnO₂]) in vsebuje okoli 98

do 99 % kositra (Sn, *stannum*) ter ni primeren za obdelavo in izdelovanje končnih izdelkov. Zato mu je treba dodati druge kovine, najpogostejše svinec, baker, bizmut, antimon, redkeje cink.³ Glede na dodane kovine in njihov delež v zlitini poznamo različne kositrne zlitine. V prispevku z besedno zvezo »kositrni predmeti« označujemo predmete iz kositrnih zlitin, kar je sicer tehnično pravilen izraz za oznako tovrstnih predmetov.

Izdelovanje kositrnih predmetov⁴ ima dolgo zgodovino, najstarejši predmeti so bili najdeni že v koliščarskih naseljih iz 2. tisočletja pr. Kr., pretežno je šlo za nakit in dele noše. Kositer pa so uporabljali predvsem kot legirni element bakru pri izdelovanju bronca. V antiki so iz kositra izdelovali tudi medicinske instrumente, precej redko pa posodje, največ kosov antičnega kositrnega posodja se je ohranilo v Angliji. V zgodnjem in visokem srednjem veku so kositrne izdelke uporabljali predvsem v verske namene, za izdelavo ampul za romarje,⁵ od 12. stoletja dalje tudi za romarska znamenja, iz kositra so izdelovali tudi cerkveno posodje. Na koncilu v Reimsu v začetku 9. stoletja so določili, da morajo cerkve med opravljanjem bogoslužja uporabljati posodje iz plemenitih kovin, manj premožnim cerkvam pa so dovolili tudi uporabo kositra. Izdelava in uporaba kositrnih predmetov se je začela širiti v poznem srednjem veku, kar je sovpadalo z rastjo mest in meščanstva ter njegove kupne moči, iz tega obdobja pa je na voljo tudi precej večja količina virov za raziskovanje materialne kulture. Iz kositra⁶ so izdelovali predvsem kuhinjsko posodje, s katerim so nadomestili tedaj prevladujoče leseno in lončeno, in sicer vrče, ročke, čaše, skleda in krožnike ter tudi posode za transport tekočin. V nasprotju z lesenim in lončenim posodjem je bilo kositrno sicer dražje, toda obstojnejše. Pomembna dejavnika, ki sta vplivala na razširjenost uporabe kositrnih predmetov, sta dokaj preprost način izdelave in odpornost na korozijo, posebej pa velja izpostaviti tudi njihov zunanji videz; kositer je srebrnkaste bar-

³ Žargi, *Kositer*, str. 7; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 7.

⁴ Kositrne predmete so ulivali, saj je kovaška obdelava zaradi mehke zlitine neustrezna. Zlitino so stalili v talilnih loncih in jo ulivali v kalupe, ki so bili iz različnih materialov, v zgodnjem novem veku najpogostejše iz bronca. Kalupi so bili najdragocenejši inventar kositrarskih delavnic in so se pogosto prenašali iz roda v rod (Haedeke, *Zinn*, str. 12–13; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 8–10).

⁵ Ampule so že v 6. in 7. stoletju izdelovali v Siriji in Palestini, v širši uporabi so bile tudi v obdobju gotike. Bile so spominek na romanje, saj so romarji v njih hranili blagoslovljeno vodo in olje iz romarskih središč (Haedeke, *Zinn*, str. 45–46; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 14–15; Knez, *Ampule*, str. 9; *Narodni muzej Slovenije*, str. 39).

⁶ Kositer so uporabljali tudi za spajkanje kovinskih stavbnih elementov, kot so žlebovi in strehe, ter pokositrenje, najpogostejše okovja iz kovanega železa. Predmet so potopili v kad, v kateri je bila staljena zlitina svinca in kositra, ter ga s tem zaščitili pred korozijo, obenem pa je predmet dobil srebrnkast lesk, tako da je ta tehnika imela tudi dekorativni namen (Nemeček, *Konserviranje*, str. 4–5).

¹ Poleg tu obravnavanega kositrnega cerkvenega posodja zbirka cerkvenih predmetov obsega tudi nekaj kositrnih nabožnih predmetov, izpostavimo lahko dvokrilni prenosni oltarček iz okoli leta 1300, ki je obenem najstarejši kositrni predmet v zbirkah OZUU NMS, in romarsko znamenje sv. Volbenka z začetka 16. stoletja (Boucaud in Frégnac, *Les Etains*, str. 52–53; Žargi, *Kositer*, str. 69, kat. št. 6, 7; Horvat idr., *Gotika. Katalog*, str. 304, 327–328, kat. št. 2.1.28, 2.3.26; *Narodni muzej Slovenije*, str. 39–40; *Dragocenosti*, str. 120).

² Štular, *Pivsko posodje*; Žargi, *Kositer*; Žvanut, *Slovenci v 16. stoletju*; Horvat, *Slovenci v letu 1789*; *Gotika v Sloveniji*; *Theatrum vitae*; *Narodni muzej Slovenije*.



Slika 1: Reliefni okrasni krožnik z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov (Hans Spatz ml., Nürnberg, 1637 (?), hrani NMS, inv. št. N 5560, foto: Tomaž Lauko).

ve in cenejši od srebra, zato je bil razširjen tudi med skupinami prebivalstva, ki si srebrnega posodja niso mogle privoščiti. Zato se je za kositer uveljavilo ime »srebro malega človeka«.⁷

Velik del kositra, ki so ga v srednjem veku uporabljali v Evropi, so pridobili na območju Cornwalla na Britanskem otočju, za kositrarsko obrt v srednji Evropi pa je bilo zelo pomembno odkritje nahajališč kositrove rude na območju Češkega rudogorja (češ. Krušné hory, nem. Erzgebirge) sredi 12. stoletja. Rudo so v bližini nahajališč stalili in predelali v polizdelke surovega kositra, ki so jih nato v obliki palic transportirali v mesta, kjer so mestni obrtniki izdelovali končne izdelke.⁸ Prvi cehi kositrarskih mojstrov so se v evropskih mestih začeli izoblikovati v drugi polovici 13. stoletja; znana sta ceha v Parizu in Nürnbergu, iz druge polovice 14. stoletja pa sta ohranjena cehovska reda za kositrarje v Strasbourgu in Hamburgu. Kot ena glavnih središč kositrarske obrti so se že v poznem srednjem veku uveljavila južno-

nemška mesta, predvsem Nürnberg in Augsburg.⁹ V drugi polovici 15. stoletja so v pisnih virih izpričani tudi prvi kositrarji v mestih na Slovenskem, in sicer v Ljubljani in Mariboru, v prvi polovici 16. stoletja v Celju, v 17. stoletju pa na Ptuj, v Gornji Radgoni in Slovenj Gradcu.¹⁰

Kositrne predmete lahko zasledimo tudi v poznosrednjeveških inventarjih iz slovenskega prostora. Na škofjeloškem gradu so v letih 1315 in 1321 imeli štiri kositrne stekleničke in čašo (*ampulle parue de stanno ... ciffus de stanno*), v popisu iz leta 1321 pa sta uvedeni še posodi za čiščenje kositra.¹¹ Kositrno posodje na več mestih omenja Paolo Santonino, ki je opisoval vizitacije po župnijah oglejskega patriarhata konec 15. stoletja. Na kmetiji v vasi Sv. Lovrenc v Višprijski dolini (St. Lorenzen im Gitschtal) je celotno spremstvo med kosilom vino pilo iz kositrnih posod, saj niso imeli kozarcev, v Celju pa mu je vicedom in

⁷ Cotterell, *Old Pewter*, str. 1; Haedeke, *Zinn*, str. 36–88; Žargi, *Kositer*, str. 15; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 12–16.

⁸ Haedeke, *Zinn*, str. 9–10.

⁹ Haedeke, *Zinn*, str. 21; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 17.

¹⁰ Korošec, *Kositrarji*, str. 185–186; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 159–162; Simoniti, *Mariborski kositrarji*, str. 22; Žargi, *Kositer*, str. 10, 33–51.

¹¹ Zahn, *FRA II* 36, str. 123–124, 146, 149; Štukl, *Inventarni popisi*, str. 13–29.

glavar Starega gradu Andrej Hohenwart¹² dal piti vino iz visokega kositrnega vrča.¹³

V zgodnjem novem veku, še posebej v 17. stoletju, se je uporaba kositrnih predmetov, predvsem posodja, močno razširila, saj so postali cenovno dostopni širšemu krogu ljudi, tudi meščanom in bogatejšim kmetom. Na razširjenost in vedno večjo raznovrstnost kositrnega posodja so pomembno vplivale spremembe prehranjevalnih navad in vpeljava novosti iz čezmorskih kolonij, kot je bilo pitje čaja, kave in čokolade. Zato so v 17. in predvsem 18. stoletju tudi iz kositra izdelovali servise za pitje kave in čaja, ki so vključevali ročke za kavo, čaj, mleko in smetano ter sladkornice.¹⁴ Poleg razširjenosti uporabnega kositrnega posodja je za renesanso značilno izdelovanje reliefnega okrasnega posodja, ki so ga v 19. stoletju poimenovali »plemeniti kositer« (*Edelzinn*).¹⁵ Glavni središči izdelovanja reliefnega kositra sta bila Montbéliard in Nürnberg, časovno pa je bilo najbolj uveljavljeno v zadnji tretjini 16. in prvi polovici 17. stoletja. Motivika je bila zelo različna, od različnih živalskih in rastlinskih figur, alegorij in grotesk do mitoloških in biblijskih prizorov ter upodobitev vladarjev.¹⁶

V 18. stoletju je bilo v kositrarski obrti uveljavljeno izdelovanje predmetov, ki so po obliki in dekoraciji spominjali na srebrne. V nemščini je za oznako teh izdelkov uveljavljen tērmin *Zinn auf Silberart*, Matija Žargi je uporabljal izraz »kositer srebrarskih oblik«, v prispevku pa predmete te vrste označujemo v nekoliko krajši obliki, kot »srebrarski kositer«. Po mnenju nemškega kulturnega zgodovinarja Hannsa-Ulricha Haedekeja je bil to odgovor kositrarjev na vedno večjo razširjenost posodja iz fajanse, ki je bilo cenejše, delovni proces pa racionaliziran. Takšno kopiranje oblik iz druge veje obrti naj bi bilo sicer redkost. V Franciji se je izdelovanje predmetov iz kositra, ki so posnemali srebrne izdelke, začelo že v sredini 17. stoletja, s profili krožnikov in skled. Poleg pojava fajanse je bil pomemben razlog za to pomanjkanje srebra, saj so zaradi vedno višjih vojaških izdatkov precej srebrnega posodja pretopili v denar, nadomestili pa so ga lahko s kositrnim, ki je imelo podoben videz. Srebrno posodje je v 18. stoletju zopet postalo dostopnejše, toda kljub temu si ga številni, predvsem meščani, revno nižje plemstvo in bogatejši kmetje, še vedno niso mogli privoščiti. Ti so v želji po posnemanju višjih slojev kupovali posodje iz kositra, ki je s svojimi oblikami spominjalo na srebrno. Prav iz 18. in začetka

19. stoletja izhaja že omenjeni izraz »srebro malega človeka«. Glavni središči proizvodnje srebrarskega kositra sta bili Karlovi Vari, od koder so svoje izdelke izvažali po celotni srednji Evropi, in Frankfurt, kjer je delavnica družine Klingling obratovala na manufakturni način. Okrasje srebrarskega kositra posnema stil tedaj prevladujočih slogov baroka in rokokoja, značilni so valoviti obročki na robovih krožnikov in skled ter navpična in valovita reliefna rebra. Ti izdelki so pogosto vsebovali visok delež kositra v zlitini,¹⁷ ki predmetom daje še bolj izrazit srebrnkast lesk.¹⁸

Konec 18. in v začetku 19. stoletja so pri izdelovanju kositrnega posodja prevladovali neoklasiistične in empirske oblike ter motivika, ki se je prav tako zgledovala po srebrnih predmetih. V tem času je obseg proizvodnje kositrnih izdelkov precej upadel, tradicionalna kositrarska obrt pa je v prvi polovici 19. stoletja doživela zaton. Zanimanje za uporabo kositrnih predmetov je v začetku 19. stoletja med meščani močno upadlo, po drugi strani pa je na podeželju ostalo dokaj veliko. Zelo pomemben dejavnik v tem procesu je bila cenejša serijska proizvodnja posodja iz fajanse, beloprstene keramike, stekla in porcelana.¹⁹ To posodje so izdelovali v manufakturah, njihovi lastniki pa niso bili vezani na cehovska pravila, ki so jim bili vse do ukinitve cehov podvrženi kositrarji. Ob tem je tudi pravo srebrno posodje postajalo dostopno vedno širšim krogom prebivalstva.²⁰

Na Slovenskem je izdelava in uporaba kositrnih predmetov vrhunec dosegla v 17. in predvsem 18. stoletju. Več kositrarskih mojstrov je delovalo še v prvih desetletjih 19. stoletja, ohranjenih je precej njihovih izdelkov. V mestih na Slovenskem sta večinoma delovala po en ali dva kositrarja hkrati, v Ljubljani so istočasno delovali največ štirje. Zaradi majhnega števila obrtnikov so bili kositrarji na Kranjskem (poznani so skoraj izključno v Ljubljani) vključeni v ceh s sedežem v Celovcu, medtem ko so cehu s sedežem v Gradcu pripadala vsa štajerska mesta. Med kositrarji v štajerskih mestih je od sredine 18. stoletja ve-

¹² Za več podatkov o njem gl. Kotar, *Wir Fridreich von gottes gnaden* (v tisku).

¹³ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 29, 89–90; Žargi, *Kositer*, str. 15–16.

¹⁴ Žargi, *Kositer*, str. 24.

¹⁵ V nasprotju s poimenovanjem ti predmeti ne vsebujejo plemenitih kovin (Haedeke, *Zinn*, str. 90).

¹⁶ Haedeke, *Zinn*, str. 88–141; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 24–29; *Edles Zinn*, str. 16–19.

¹⁷ To je delno razvidno tudi iz rezultatov naravoslovnih analiz z metodo XRF-EDS, ki so bile izvedene na predmetih OZUU NMS. Skledica iz delavnice Franza Voigta v Karlovih Varih je bila izdelana okoli leta 1730 (inv. št. N 5767), na hrbtni strani dna ima kakovostno oznako (*S. W. FEINZIN*), analiza pa je pokazala, da je bila izdelana iz zlitine z zelo visoko vsebnostjo kositra (97,1 % kositra, 1,6 % arzena in 1,1 % bakra). Drug analiziran izdelek srebrarskega kositra je bil vrč z navojnim pokrovom, izdelan v Ansbachu na Frankovskem v drugi polovici 18. stoletja, brez kakovostne oznake (inv. št. N 6639). Temu odgovarja tudi sestava zlitine, ki vsebuje 89 % kositra, 7,6 % svinca ter po 1,6 % bakra in arzena (Nemeček, *Konserviranje*, str. 6, 8).

¹⁸ Haedeke, *Zinn*, str. 198–201; Žargi, *Kositer*, str. 19; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 31.

¹⁹ Uporaba teh materialov je imela tudi manj negativnih učinkov na zdravje, saj so bile za izdelavo kositrnega posodja primerne le zlitine s čim večjim deležem kositra. Dobra stran kositrnih izdelkov je bila sicer predvsem daljša obstojnost.

²⁰ Haedeke, *Zinn*, str. 201–210; Žargi, *Kositer*, str. 19; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 31–32.

lik delež priseljencev iz severnoitalijanskih dežel, na primer družina Caminoli v Mariboru, Stretti v Celju in Cerutti na Ptuju, medtem ko je bila v Ljubljani italijanskega izvora le družina Nolli.²¹

Široko uporabo kositrnega posodja izpričujejo tudi zgodnjenovoveški inventarji.²² Leta 1525 je bilo na vurborskem gradu zavedenih več deset kosov raznovrstnega kositrnega posodja, največ krožnikov in skled, ter nekaj pladnjev, »kositrnic« (*zinnein vlaschen*),²³ vrčev oziroma ročk (*zinneine zwifertl-kandl*), čaš, sod in solnica.²⁴ Zanimiva je primerjava dveh zapuščinskih inventarjev iz sredine 16. stoletja, ki izpričujeta opazno razliko med višjim in nižjim plemstvom. Iz leta 1558 je ohranjen zapuščinski inventar po Volfu Engelbertu vitezu Auerspergu z gradu Žužemberk,²⁵ v katerem so zavedli precej srebrnine in večje količine kositrnega posodja, ki je bilo shranjeno v originalnih škatlah.²⁶ Leta 1555 je bil sestavljen zapuščinski inventar po Janezu Ložarju z utrdbe Belnek pri Moravčah, v katerem je bistveno manj srebrnega posodja (komplet šestih srebrnih čaš brez noge), prevladuje pa kositrno: poleg dvanajstih starejših krožnikov še enajst različno velikih skled, en velik in en srednji ploščat krožnik, tri skledice za hren in osem različno velikih vrčev (eden s pokrovom, drugi očitno brez njega).²⁷

Velike količine kositrnega posodja navaja zapuščinski inventar po Janezu Bonomu z gradu Volčji potok iz leta 1603. V izbi ob kuhinji, kjer so hranili uporabno posodje, je bilo iz kositra kar 224 skled, 150 krožnikov in 26 vrčkov različnih velikosti.²⁸ Poveden je primer danes izgubljenega zapuščinskega inventarja po Janezu Vajkardu knezu Auerspergu z gradu Žužemberk²⁹ iz leta 1677, ki ga je pregledal zgodovinar Peter pl. Radics. Ta je navajal posodje iz srebra, keramike in stekla, medtem ko naj bi domnevno velike količine kositrnega in bakrenega posodja izpustil, saj se mu ni zdelo vredno omembe.³⁰ Pet let mlajši je inventar dvora Kacenštajn v Begunjah na

Gorenjskem, v katerem je tudi obsežen nabor kositrnega posodja: v jedilnici so poleg posodja iz srebra in majolike hranili 82 kositrnih krožnikov za vsakdanjo rabo ter kositrne vrče za vino.³¹

S konca 17. stoletja je ohranjen zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu, ki je imel v posesti več gospostev in gradov, med drugim mariborski mestni grad, sedež gospodstva Spodnji Maribor. Poleg srebrnega in bakrenega posodja je hranil precej kositrnega, predvsem skled in krožnike, nekaj je bilo tudi »kositrnic« (*zünerne flaschen*). Količina predmetov je bila zavedena s številko ali skupno maso, ponekod sta celo oba podatka. Tako izvemo, da so v enem od prostorov na mariborskem mestnem gradu hranili 53 krožnikov s skupno maso 75 funtov (42 kg), 16 običajnih namiznih skled (*ordinari tafl schüßl*) s skupno maso 48 funtov (26,88 kg) in 46 velikih skled s skupno maso 172 funtov (96,32 kg). Poleg namiznega so hranili tudi pivsko posodje, na primer dve ročki v velikosti bokala (*zwey khandl, deren iede mit ain virtl*) in dve čaši, ki sta držali polič (*zwey pöcher, so einer ain halbe halter*).³² Na sedežih gospostev Hainfeld in Fahrengaben na Štajerskem je bil velik del kositrnega posodja že obrabljen oziroma poškodovan (*zerrenth*). Tam so imeli tudi dve kositrni nočni posodi, tri destilirne posode (*pren kholben, sambt denen hüetten*) in dve posodi za umivanje rok³³ skupaj z ročko (*handtbökh sambt der kandl*), ena je bila podolgovata (*ablangetes*), druga pa okrogla.³⁴

Konec 19. stoletja je proizvodnja kositrnih predmetov v srednji Evropi oživela. Izdelovali so jih serijsko v industrijskih obratih, okrasje pa je prevzelo oblike, značilne za nov umetnostni slog secesije (nem. *Jugendstil*).³⁵ Že bistveno prej se je serijska proizvodnja kositrnih izdelkov uveljavila v Veliki Britaniji, kjer se zlitina britanija (angl. *Britannia metal*) omenja že leta 1769, izdelovanje predmetov iz te zlitine pa se je razširilo v 19. stoletju. Od kositrnih zlitin v celinski Evropi se je razlikovala v tem, da so zdravju škodljiv svinec nadomestili z antimonom, poleg tega pa je lahko vsebovala še baker, cink, bizmut in arzen.³⁶ Način izdelave na vretenu je omogočil cenejšo

²¹ Korošec, *Kositrarji*, str. 185–196; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 155–164; Žargi, *Kositer*, str. 10–15; Mlinarič, *Zloženo*, str. 22–25.

²² O zapuščinskih inventarjih plemkinj iz poznega 17. stoletja gl. Škofljanec Jagodic, *Premoženje*, str. 277–292.

²³ France Baraga je v objavi zapuščinskih inventarjev gradu Mirna termin *flaschen* prevajal kot »steklenica« (Baraga, *Grad Mirna*, str. 10–11), a se »kositrnica« zdi ustrežnejši prevod. Pod tem izrazom razumemo kositrne posode z navojnim pokrovom, lahko so bile okrogle, kvadratne ali večkotne oblike (sl. 3; prim. Žargi, *Kositer*, str. 23; Mlinarič, *Zloženo*, str. 49–51).

²⁴ Loserth, *Das Archiv*, str. 50, 53–55.

²⁵ Za več podatkov o njem gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 514–515.

²⁶ Žvanut, *Od viteza*, str. 193–194. Kot zanimivost lahko dodamo, da so na dveh mestih omenjene tudi vilice, pri čemer naj bi šlo za prvo omembo tega predmeta na Slovenskem.

²⁷ Žvanut, *Od viteza*, str. 190.

²⁸ Prav tam, str. 210.

²⁹ Za več podatkov o njem gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 454.

³⁰ Žargi, *Auerspergov knežji dvorec*, str. 279–285.

³¹ Žargi, *Kositer*, str. 16.

³² Bokal (*viertlkandel*) je v tem času vseboval 1,3 oziroma 1,4 l, odvisno od tega, ali je šlo za štajersko ali dunajsko mero, polič pa je polovica bokala (Vilfan, *Prispevek*, str. 52, 55; Baraga, *Grad Mirna*, str. 10–11).

³³ Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Bd. 10, stolpec 365.

³⁴ Grahornik, *Zapuščinski inventar*, str. 83–189.

³⁵ Haedeke, *Zinn*, str. 211–215; Wacha, *Zinn und Zinngießerei*, str. 32.

³⁶ Za izdelavo zlitine so bili določeni približni deleži posameznih elementov, in sicer okoli 90 % kositra, 7 % antimona in nekaj odstotkov bakra. Zelo podobno sestavo, sicer z manjšim deležem svinca, imata tudi predmeta iz zbirke NMS, ki sta bila pred leti analizirana z metodo XRF-EDS. Ročka za čaj ali kavo iz podjetja Shaw & Fisher iz Sheffielda (inv. št. N 34202) vsebuje 89 % kositra, 7,1 % antimona, 1,9 % svinca, 1,8 % bakra in manjši delež (0,13 %) bizmuta. Ročka za čaj, ki je bila izdelana v neznan delavnici v Oxfordu (inv. št. N 32489), vsebuje 90 % kositra, 7 % antimona, 2 % svinca in



Slika 2a: Na hrbtni strani kositrne skode so obranjeni trije znaki: na levi je mestni znak Karlovih Varov, ki izvira iz mestnega grba, v sredini je oznaka za kakovost in češki kositer, na desni pa je mojstrski znak Franza Voigta (hrani NMS, okoli 1730, inv. št. N 5767, foto: Gašper Oitzl).



Slika 2b: Združeni mojstrski in mestni znak ljubljanskega kositrarja Avgušтина Jerana na hrbtni strani krožnika (hrani NMS, 1767–1786, inv. št. N 39830, foto: Gašper Oitzl).

proizvodnjo izdelkov, med katerimi so prevladovala ročke za pitje čaja in kave, čajniki, svečniki ipd.³⁷

V času obrtne izdelave kositrnih izdelkov so se običajno ulivali iz zlitin z različno visokim deležem svinca. Razmerje med kositrom in svincom so od poznega srednjega veka dalje določali sprva cehovski in pozneje deželni redi. Najpogostejše so uporabljali zlitino s približno 10 % in največ do 20 % svinca. Takšne zlitine so se imenovale »preizkušnje« (*Probezinn*).³⁸ Največji delež svinca, tudi do 40 %, so vsebovale kositrne zlitine slabše kakovosti, ki imajo temnejši videz. Izdelke iz teh zlitin niso smeli upo-

rabljati za izdelavo jedilnega in pivskega posodja, temveč le za cerkveno posodje, nabožne predmete in nekatere okrasne izdelke. V severnonemških deželah se je za takšne zlitine uveljavil izraz *Mankgut*. Najkakovostnejše so bile zlitine finega kositra (*Feinzinn*), ki so vsebovale zelo majhen delež svinca, če sploh. Poleg zelo visokega deleža kositra (vsaj 90 %, običajno pa več) so te zlitine vsebovale različne deleže bakra, antimona in bizmuta. Izdelki iz teh zlitin so imeli svetlejši videz in ob udarcu drugačen zven.³⁹

Ker je bil svinec precej cenejši od kositra, so se nekateri mojstri poskušali izogibati cehovskim pravilom in izdelke ulivali iz zlitin z večjo vsebnostjo svinca, kljub temu, da je škodljiv zdravju. Da bi preprečili poneverbe in zagotovili kakovost izdelkov, so cehovska pravila že v poznem srednjem veku določala preizkušnje zlitin, za lažji nadzor pa so morali

0,6 % bakra (Nemeček, *Konserviranje*, str. 4, 8; <https://www.britannica.com/technology/britannia-metal> (9. 8. 2022)).

³⁷ Žargi, *Kositer*, str. 24; Nemeček, *Konserviranje*, str. 2–4; <https://www.britannica.com/technology/britannia-metal> (9. 8. 2022).

³⁸ Razpon razmerij je znašal med 6 : 1 in 15 : 1. Najbolj razširjeno je bilo razmerje po vzoru iz Nürnberga, poznano tudi pod imenom *Nürnberger Probe* ali *gemeine Reichsprobe* (nürnberška ali cesarska preizkušnja), ki je določalo razmerje med kositrom in svincom 10 : 1 (Haedeke, *Zinn*, str. 11).

³⁹ Haedeke, *Zinn*, str. 10–11; Žargi, *Kositer*, str. 7; Wacha, *Zinn und Zinngießerei*, str. 8.



Slika 3: Kositrnice, posode z navojnim pokrovom (hrani NMS, foto: Tomaž Lauko).

kositrarski mojstri svoje izdelke označevati.⁴⁰ V zgodnjem novem veku so označevanje izdelkov odredili deželni in državni redi. V slovenskem prostoru je bil leta 1592 uveljavljen kositrarski obrtni red nadvojvode Ernesta, ki je uveljavil signiranje izdelovalca. Poznamo tri različne vrste oznak, in sicer mojstrske, mestne in kakovostne. Pogosto sta bila mojstrski in mestni znak združena, v nekaterih primerih tudi mojstrski in kakovostni znak. Ti so se razlikovali od dežele do dežele, v srednjeevropskem prostoru sta bila najpogostejša kronan cvet vrtnice ter podoba angela s tehtnico in mečem (upodobitev Pravice [*Iustitia*]). Izdelki iz češkega kositra, ki so bili izdelani iz kakovostnejših zlitin, so morali biti označeni z oznako *S. W. FEINZINN*.⁴¹ Na podlagi ohranjenih znakov, ki so praviloma na manj vidnih delih predmetov, je možna njihova natančnejša datacija – predvsem na podlagi časa delovanja določenega mojstra, delno pa

tudi zaradi zunanje podobe znakov, ki so se spreminjali v skladu z umetnostnimi slogi.⁴²

Predstavitev predmetov v Narodnem muzeju Slovenije

Med predmeti iz kositrnih zlitin, ki jih hrani OZUU NMS in jih obravnavamo v prispevku, prevladujejo uporabni predmeti, in sicer jedilno ter kuhinjsko posodje, jedilni pribor, kuhinjski pripomočki, cerkveno posodje in raznovrstni drugi predmeti, kot so črnilnik, grelec, spominska vrčka, posoda za britje, kotlička za vodo ipd. Po številu je daleč največ krožnikov (167), sledijo skleda in pladnji (47), ročke (47) in vrči (23).⁴³ Med priborom (33) so predvsem žlice. Preostali del zbirke so svečniki (13), sladkornice (nekateri tudi kot del servisa za pitje kave oziroma čaja), solnica, posode za izdelovanje slaščic, samovar, ročka za kuhanje kave, čajnik, garnitura za pripravo solate (s stekleničkama za olje in kis) ipd. Posebno skupino sestavljajo mere za vino (6), večja je tudi skupina cerkvenega posodja (20), med katerim so kropilčki, kelih, mašni vrčki in večne luči.

Med posameznimi skupinami se predmeti razli-

⁴⁰ Prva takšna odredba je poznana iz Hamburga iz leta 1375. Razmeroma zgodaj je bil cehovski red izdan tudi v Kölnu, in sicer leta 1397 (Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 107).

⁴¹ S. W. je kratica za mesto Horní Slavkov (nem. Schlaggenwald), kjer je bilo eno glavnih središč pridobivanja kositra na območju Češkega rudogorja. Na Češkem je bila uporaba kakovostnih oznak uveljavljena leta 1732, oznako *S. W. FEINZINN* je že v drugi četrtini 18. stoletja uporabljalo več kositrarskih mojstrov iz Karlovih Varov, dokončno pa je bila raba te oznake splošno uveljavljena s patentom iz leta 1770 (Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 18–21, 101–104; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 15–16).

⁴² Haedeke, *Zinn*, str. 28–36; Žargi, *Kositer*, str. 9–13; Hempel, *Zinn*, str. 8–9; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 156.

⁴³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* ne razlikuje med terminoma, Žargi pa je izpostavil, da vrči za razliko od ročkov nimajo livkov (Žargi, *Kositer*, str. 22).

kujejo po stilnih značilnostih in oblikah, na kar so vplivali namen uporabe in različni umetnostni slogi, od renesanse do empira. Krožniki, vsi so okrogle oblike, imajo različne robove, nekateri so bolj valoviti in okrašeni z obrobki. Manjša skupina krožnikov je imela primarno okrasni namen, saj so bili naknadno gravirani in cizelirani z upodobitvami svetnikov ali drugimi biblijskimi prizori. Večje so razlike med ročkami in vrči, kjer poseben sklop predstavljajo posode z navojnim pokrovom. Na Slovenskem se je zanje uveljavil izraz »kositrnice«, v južnonemškem in avstrijskem prostoru so poznane kot *Pitsche*, v knjižni nemščini pa so takšni predmeti imenovani *Schraubflasche*. Bili so cenovno dostopni tudi nižjim slojem, zato je bila njihova uporaba zelo raznovrstna, uporabljali so jih tudi za prenos tekočin na poti ali za delo na polju in v gozdu. Precejšen del teh izdelkov je brez mojstrskih znakov, kar kaže na to, da so bili verjetno delo potujočih obrtnikov.⁴⁴

Časovna umestitev

Datacijo kositrnih predmetov lahko določimo na podlagi treh dejavnikov; prvi je oblika predmeta z dekorativnimi elementi, približno časovno umestitev lahko določi morebitna gravura z letnico, še najbolj zanesljiv pa je identificiran mojstrski znak. Datiranje na podlagi zunanega videza in okrasja je omejeno na daljše časovno obdobje in v nekaterih primerih tudi nezanesljivo, saj so se kalupi za ulivanje zaradi visoke vrednosti uporabljali dlje časa in so se pogosto prenašali iz roda v rod. Gravure z letnico so lahko nastale tik po izdelavi v kositrarski delavnici na željo naročnika, lahko pa so jih lastniki dali vgravirati precej pozneje in ne odražajo nujno približne letnice izdelave.⁴⁵ V primeru, da nam mojstrski znak uspe povezati z dotičnim mojstrom in je obenem ohranjen podatek o času njegovega delovanja, lahko natančno določimo časovni razpon izdelave predmeta ter kraj njegovega nastanka.⁴⁶



Slika 4: Čaša oziroma mera za vino je izdelana v značilnem renesančnem slogu, ob ustju je poznejši kontrolni znak z letnico [1]853 (hrani NMS, sredina 16. do sredine 17. stoletja, inv. št. N 6642, foto: Gašper Oitzl).

Iz starejših obdobj je ohranjenih zelo malo kositrnih predmetov, saj so poškodovane in obrabljene predmete zelo redko popravljali. Zaradi zahtevnosti popravila so jih pogosto raje pretalili v nove izdelke.⁴⁷ To je vidno tudi v zbirkah OZUU NMS, kjer je med obravnavanimi predmeti razmeroma malo starejših od 18. stoletja. Najobsežnejši sklop starejših predmetov sestavljajo okrasni izdelki iz reliefnega kositra (pet krožnikov in tri žlice),⁴⁸ vsi so datirani v prvo polovico ali začetek druge polovice 17. stoletja, natančnejšo datacijo omogočajo mojstrski znaki. Vseh pet reliefnih krožnikov je bilo izdelanih v Nürnbergu – dva z upodobitvijo Noetove daritve v delavnici Paulusa Öhama st. (na krožniku je v napisu letnica 1619; inv. št. N 5558 in N 34076),⁴⁹ v delavnici njegovega sina Paulusa Öhama ml. pa je bil v drugi tretjini 17. stoletja izdelan reliefni krožnik z upodobitvijo Kristusovega vstajenja in 12 Apostolov (inv. št. N 5559).⁵⁰

⁴⁴ Haedeke, *Zinn*, str. 157–159; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 53–57; Žargi, *Kositer*, str. 23; Hempel, *Zinn*, str. 15–26; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 49–51.

⁴⁵ V zbirki NMS je takšen primer ročka iz delavnice Johanna Beckerja iz Cheba na Češkem, na kateri je vgravirana letnica 1748. Ta mojster je namreč deloval približno od konca 18. ali začetka 19. stoletja ter v prvih desetletjih 19. stoletja, morda vse do sredine stoletja. Na drugem predmetu iz njegove delavnice, ki ga hrani NMS, je namreč vgravirana letnica 1851 (inv. št. N 39812 in N 39866, sl. 9; Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 68, št. 164; Hintze, *Die deutschen Zinngießer IV*, str. 355–356, št. 1309, 1310; Štular, *Pivsko posodje*, str. 70, kat. št. 232).

⁴⁶ Haedeke, *Zinn*, str. 16; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 10. Nekateri izdelki nimajo mojstrskih znakov, za kar je bilo več razlogov. Lahko je šlo za izdelke, ki niso dosegali predpisanih standardov o kakovosti zlitine in so kositrarji na ta način skušali »zabrisati sledi« za izdelovalcem, lahko je šlo za izdelke potujočih obrtnikov ali pa za predmete, ki so jih mojstri izdelali po posebnem naročilu. Na nekaterih predmetih so znaki dokaj slabo vidni in jih ni več mogoče razbrati, kar je lahko tudi posledica slabega odtisa ali slabe kakovosti nega-

tiva znaka na puncirnem jeklu (Verster, *Old European Pewter*, str. 50).

⁴⁷ Verster, *Old European Pewter*, str. 15; Žargi, *Kositer*, str. 15.

⁴⁸ Korošec, *Kositrarji*, str. 190; Žargi, *Kositer*, str. 70–72, kat. št. 10–15; Žvanut, *Slovenci v 16. stoletju*, str. 36, kat. št. 492, 493; *Theatrum vitae*, str. 91–92, 110–111, kat. št. 120, 161–163.

⁴⁹ Ni povsem gotovo, da sta bila predmeta izdelana prav tistega leta. Glede na letnico in mojstrski znak sta bila izdelana med letoma 1619 in 1634, ko je Paulus Öham umrl zaradi kuge. Mojster je postal že leta 1604 (Hintze, *Die deutschen Zinngießer II*, str. 66–67).

⁵⁰ Mojstrske pravice je prejel po očetovi smrti leta 1634, umrl je leta 1671 (Hintze, *Die deutschen Zinngießer II*, str. 98–101).



Slika 5: Žlice iz okrasnega reliefnega kositra
(hrani NMS, prva polovica 17. stoletja, inv. št. N 5542, N 5546, N 5550, foto: Gašper Oitzl).

V podoben časovni okvir sodita še krožnika z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov, ki sta bila izdelana v delavnici Hansa Spatza II. (inv. št. N 5560 in N 34075).⁵¹ Reliefni okrasni krožniki s temi in podobnimi motivi so v precejšnjem številu ohranjeni tudi v drugih muzejskih zbirkah, kar je posledica njihove serijske izdelave in večje umetniške vrednosti v primerjavi z drugimi sočasnimi izdelki, ki so imeli predvsem uporaben namen.⁵²

Starejših uporabnih predmetov v zbirki ni veliko, okvirno v 16. ali prvo polovico 17. stoletja lahko datiramo čašo oziroma mero (sl. 4) in vrček, ki ima na trakastem ročaju neidentificiran mojstrski in mestni znak (inv. št. N 6597).⁵³ Iz 17. stoletja je par visokih ročk s podstavkom (inv. št. N 17769 in N 17770), njuna oblika je značilna za ročke južnonemških dežel. Delno je ohranjen tudi mojstrski znak, iz katerega je mogoče razbrati zgolj ime mojstra (*Samuel*) in vrsto kositrne zlitine (*Blocktin*).⁵⁴ Oblike, značilne za avstrijski oziroma južnonemški prostor, ima ročka s širokim dnom in kljunastim livkom, ki je okrašena z gravuro, značilno za ceh knjigovezov, in letnico 1662 (sl. 6).⁵⁵ V začetku 18. stoletja je bil v Gradcu⁵⁶

⁵¹ Bil je sin Hansa Spatza I., prav tako nürnberškega kositarja, mojstrske pravice je prejel leta 1630, umrl pa je leta 1670 (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser II*, str. 87–93). Takšni krožniki naj bi bili sicer izdelani za ceremonialne potrebe kronanja, saj naj bi med ceremonijo z njih med ljudstvo metali novce (*Illyrisches Blatt*, 1. 9. 1832, št. 35, str. 137). V skladu s to razlago bi bila krožnika izdelana leta 1637 (kronanje Ferdinanda III. je potekalo 18. novembra tega leta), čeprav ne moremo povsem izključiti možnosti, da so podobne krožnike izdelovali tudi pozneje kot spomin na kronanje.

⁵² Verster, *Old European Pewter*, str. 15. Več podobnih in celo identičnih predmetov (tudi drugih kositarjev) hranijo v številnih muzejskih in zasebnih zbirkah širšega nemškega kulturnega prostora, na primer v zasebni zbirki Karla Ruhmanna v Avstriji, v deželnih muzejih v Gradcu (Landesmuseum Joanneum) in Celovcu (Landesmuseum Kärnten), Bavarskem narodnem muzeju (Bayerische Nationalmuseum) in muzeju vojvodine Berg (Bergisches Museum) (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser II*, str. 97–98; Ruhmann, *Edel-Zinn*, str. 65–67, 70–72, kat. št. 208–212, 216, 228–237; Smola, *Altes Zinn*, str. 7–8, kat. št. 7–14; Wacha, *Zinn und Zinngiesser*, str. 27, kat. št. 21; Roselt, *Bergisches Museum*, str. 83, kat. št. 148;

Leitner, *Altes Zinn*, str. 97–100, kat. št. 1–5; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 58, 60, kat. št. 23, 77).

⁵³ Žargi, *Kositer*, str. 108, 117, kat. št. 106, 132; Žvanut, *Slovenci v 16. stoletju*, str. 21, kat. št. 240; *Theatrum vitae*, str. 112, kat. št. 170.

⁵⁴ Štular, *Pivsko posodje*, str. 68, kat. št. 219; Žargi, *Kositer*, str. 101, kat. št. 94; *Theatrum vitae*, str. 112–113, kat. št. 172.

⁵⁵ Štular, *Pivsko posodje*, str. 69, kat. št. 221a; Žargi, *Kositer*, str. 108, kat. št. 107; *Theatrum vitae*, str. 160, kat. št. 285. Takšen tip ročk se v nemški terminologiji imenuje *Stitze*. Imajo razširjeno dno, proti ustju se zožijo, značilni so tudi kljunasti livki in trakasti ročaji (Haedeke, *Zinn*, str. 160–161; Žargi, *Kositer*, str. 22).

⁵⁶ Iz mojstrskega znaka ni povsem razvidno, ali gre za Johanna Jakoba Hendersa ali Johanna Josepha Harscha. Oba sta bila kositrarska mojstra v Gradcu konec 17. in v prvi polovici 18.



Slika 6: Ročka z vgravirano letnico 1662 (hrani NMS, druga polovica 17. stoletja, inv. št. N 6598, foto: Gašper Oitzl).

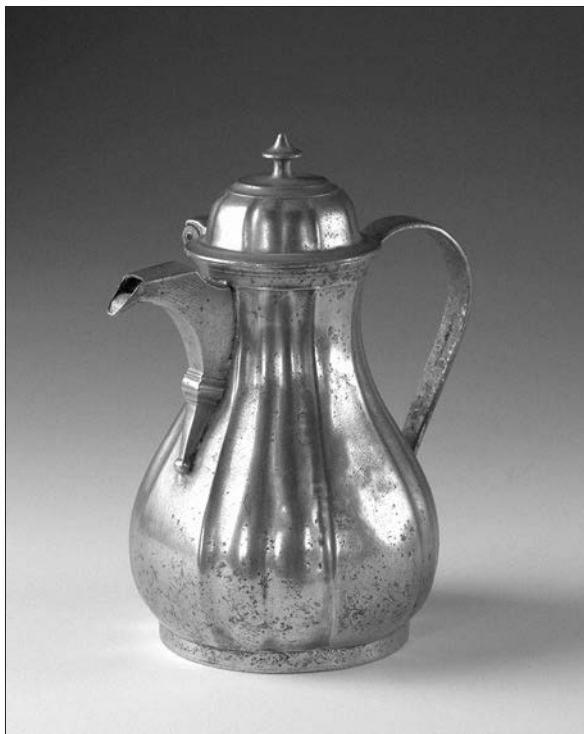
izdelan krožnik s širokim robom (inv. št. N 20339). Gre za starejši tip krožnikov, ki so poznani tudi pod imenom »kardinalski klobuk« in so bili v uporabi že vsaj v 16. stoletju.⁵⁷ Je edini krožnik tega tipa, ki ga hrani NMS.

Velika večina predmetov v zbirki je datirana v obdobje med sredino 18. in prvo polovico 19. stoletja. Iz 18. stoletja je okoli 30 predmetov t. i. srebrarskega kositra, približno polovica je krožnikov, med drugimi skupinami pa je največ svečnikov in ročk, po dve skledici ter sladkornici in garnitura za olje in kis. Ti predmeti so bili skoraj izključno izdelani v tujih, predvsem čeških in nemških kositrarskih delavnicah. Na območju današnje Slovenije so bili gotovo izdelani trije, morda štirje predmeti.⁵⁸

stoletja. Nekoliko natančnejšo okvirno datacijo ponuja vgravirana letnica 1709 (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 152–153; Wolfbauer, *Die steirischen Zinngiesser*, str. 18; Smola, *Altes Zinn*, str. 25–26).

⁵⁷ Haedeke, *Zinn*, str. 163–164; Wacha, *Zinn und Zinngiesser*, str. 58–60.

⁵⁸ Krožnik z ljubljansko mestno znamko in inicialo A, druga iniciala ni vidna, verjetno gre za Avguština Jerana ali Andreja Sarburga (inv. št. N 5709). Avguštinu Jeranu je pripisana tudi ročka (inv. št. N 6657, sl. 7), toda mojstrski znak ni (več) viden, morda je na hrbtani strani pokrova, ki pa je pritrjen na trup ročke. Krožnik z inv. št. N 5706 pa ima žige mojstra



Slika 7: Ročka za kavo, domnevno izdelana v delavnici ljubljanskega kositrarja Avguština Jerana, okvirno med letoma 1767 in 1786 (hrani NMS, inv. št. N 6657, foto: Tomaž Lauko).

Več predmetov je s konca 18. in prvih desetletij 19. stoletja, ko je na oblikovanje sprva vplival neoklasicizem, pozneje pa empir in bidermajer. Nekaj ročk in sladkornic ima značilno okrasje z reliefnimi pasovi meandra in bisernimi kroglicami, številni krožniki in sklede pa so brez izrazitega okrasja. Iz tega obdobja je v zbirki NMS ohranjenih še posebej veliko krožnikov, številni so bili glede na mojstrske znake izdelani še globoko v 19. stoletju. Med mlajšimi predmeti velja izpostaviti tiste iz zlitine britanija, ki so bili izdelani v sredini in drugi polovici 19. stoletja, iz okoli leta 1900 pa sta grelec in krožnik iz delavnice Raimunda Antona Zamponija v Gradcu.⁵⁹

Johanna Jakoba Strettija iz Celja, ki je deloval konec 18. in v začetku 19. stoletja (Štular, *Pivsko posodje*, str. 70, kat. št. 233; Žargi, *Kositer*, str. 83, 85, 122, kat. št. 34, 39, 146; Horvat, *Slovenci v letu 1789*, str. 202, kat. št. 708).

⁵⁹ Waidacher, *Zamponi*, str. 34–41. OZUU NMS hrani tudi manjšo skupino predmetov s secesijskim okrasjem, za katere se je do nedavnega domnevalo, da so bili izdelani iz kositra. Glede na znake izdelovalcev (Württembergische Metallwarenfabrik iz Geislingen an der Steige in njeno podružnično podjetje Albert Köhler & Cie z Dunaja) so bili ti predmeti po vsej verjetnosti izdelani iz drugih kovinskih zlitin, kot so medenina, zlitina britanija in novo srebro, ter naknadno posrebreni s postopkom galvanizacije (Žargi, *Kositer*, str. 142, kat. št. 208–210; Dry, *Art Nouveau Domestic Metalwork*, str. 168; Denhardt, *Das Metallwarendesign*, str. 63–64; *Narodni muzej Slovenije*, str. 103). Poleg teh OZUU NMS hrani še večje število izdelkov iz različnih novejših zlitin, pri katerih



Slika 8: Sladkornica s konca 18. ali začetka 19. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 6296, foto: Gašper Oitzl).

Krajevni izvor predmetov

Identificiran mojstrski znak poleg datacije ponuja podatek o kraju izdelave predmeta. Med vsemi skupinami predmetov je največ ohranjenih in identificiranih mojstrskih znakov na krožnikih, skledah in pladnjih. V drugih skupinah predmetov je takšnih brez znakov več, predvsem med cerkvenim posodjem. Med skupaj 167 krožniki jih je brez znakov ali drugih jasnih kazalcev o kraju izdelave le 20 (12 %), še 36 krožnikov pa ima mojstrski znak, ki ga ne moremo identificirati. Pričakovano so daleč najbolj zastopani ljubljanski, ki se pojavijo na 50 krožnikih, kar predstavlja nekaj več kot tretjino vseh krožnikov z ohranjenimi znaki (147). Po številu sledijo krožniki z avstrijskimi mojstrskimi znaki (20), češkimi (17), nemškimi (12) in spodnještajerskimi (10). Dva krožnika sta bila po vsej verjetnosti izdelana v Franciji.⁶⁰

Od 52 predmetov v sklopu skled in pladnji jih

so za ugotavljanje kemijske sestave skoraj nujen pripomoček tudi naravoslovne analize. Za velik del teh predmetov lahko na podlagi zunanega videza predvidevamo, da gre za zlitine novega srebra, vendar pa ne gre izključiti, da med tem sicer še neobjavljenim in pretežno nerevidiranim gradivom ni kakega izdelka iz novejših kositrnih zlitin.

⁶⁰ Proizvajalca nam ni uspelo ugotoviti, oznaka kakovosti (FF) pa nakazuje, da gre za francoski izdelek. S takšnim znakom so v Franciji označevali kositrne izdelke iz najkakovostnejših zlitin (Lengellé, *Les poinçons*, str. 2–22; Verster, *Old European Pewter*, str. 51–52).

zgolj pet nima ohranjenega mojstrskega znaka, precej veliko je še neznanih (12), med identificiranimi pa prav tako močno prevladujejo znaki ljubljanskih mojstrov (18 oziroma dve tretjini). Poleg dveh celjskih so skleda in pladnji še iz Češke (Karlovi Vari) in Avstrije (Fürstenfeld in Gradec). Drugačna razmerja so v sklopu ročk in vrčev, kjer je od skupaj 71 predmetov le pri 35 razmeroma nedvoumen kraj izdelave. Od teh je ljubljanskih izdelkov le šest, več je čeških in britanskih (po deset in devet), osem jih je iz nemških dežel. Med češkimi ročkami in vrči jih je kar šest iz Cheba (sl. 9).

Kljub temu, da so kositrarski mojstri v mestih na Slovenskem v arhivskih virih izpričani že v drugi polovici 15. stoletja, predmeti starejših generacij kositrarjev niso ohranjeni. Med ljubljanskimi mojstri ima največ krožnikov znak Michaela Reiterja (13), ki je prihajal iz Gradca, leta 1782 pa je od Franca Jerana kupil obrtno pravico in kositrarsko delavnico.⁶¹ Deloval je še v začetku 19. stoletja, umrl je leta 1822.⁶² Sicer pa so v muzejski zbirki predmeti vseh ali vsaj velike večine ljubljanskih kositrarskih mojstrov od sredine 18. do sredine 19. stoletja. Najstarejša ljubljanska izdelka v zbirki Narodnega muzeja Slovenije sta ročka z navojnim pokrovom in mojstrskim znakom Johanna Lauerja ter krožnik z mojstrskim znakom Andreja Sarburga. Lauer je prihajal iz Gradca, v Ljubljani je deloval od leta 1720, ta letnica je ohranjena tudi na njegovem znaku.⁶³ Sarburg je kot kositrarski mojster v Ljubljani deloval od leta 1733, umrl je trideset let pozneje.⁶⁴ V drugi polovici 18. stoletja so delovali Franz Ableitner ter brata Franc in Avgustin Jeran,⁶⁵ v začetku in prvi polovici 19. stoletja pa Martin Schell (leta 1796 je prevzel delavnico Michaela Reiterja, naslednje leto pa postal meščan), Joseph Herwerth in Gotthart Noll. Njegov sin Johann⁶⁶ je bil zadnji ljubljanski kositrarski mojster,

⁶¹ Stala je na vogalu današnjih Cankarjevega nabrežja in Krojaške ulice (Žargi, *Kositer*, str. 43–44).

⁶² Žargi, *Kositer*, str. 45; Korošec, *Kositrarji*, str. 194–195; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 183, št. 1063, 1064. NMS poleg trinajstih krožnikov hrani še eno skledo z njegovim mojstrskim znakom.

⁶³ Žargi, *Kositer*, str. 42–43.

⁶⁴ Žargi, *Kositer*, str. 43; Korošec, *Kositrarji*, str. 194. NMS v lapidariju hrani nagrobnik z napisom *ANDREAS SARPVG ZINGIESER 1739*. Lahko bi predvidevali, da gre za njegov nagrobnik, a vemo, da je umrl leta 1763. Po vsej verjetnosti ne gre niti za njegovega očeta, sta pa tega leta umrli dve njegovi hčeri. Bi lahko domnevali, da je nagrobnik postavil v spomin nanju? (NSAL, *ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Mrliška knjiga, 1735–1770*, str. 26, 259; Žvanut, *Zgodovina v kamnu*, str. 31, 33).

⁶⁵ Oba sta se kositrarske obrti izučila pri Andreju Sarburgu, ki je po smrti očeta Antona Jerana poročil z njuno materjo (Žargi, *Kositer*, str. 43).

⁶⁶ Poznan tudi kot Felix oziroma Srečko. Poleg izdelovanja kositrnih predmetov je opravljal tudi kleparska dela, med drugim je opravil vsa kleparska dela ob gradnji palače Kranjskega deželnega muzeja. NMS danes hrani trinajst njegovih predmetov, poleg šestih krožnikov pet skled in dve žlici (Žargi, *Kositer*, str. 46; Lozar Štamcar, *Novorenesančna palača*, str. 195).

Tabela 1 (a–d). Število in delež kositrnih predmetov v zbirki Narodnega muzeja Slovenije glede na njihov izvor: a) krožniki, b) skledje in pladnji, c) ročke in vrči, d) skupaj.

A	Krožniki		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	50	29,9
	Slov. Štajerska	10	6
	Avstrija	20	12
	Češka	17	10,2
	Nemčija	12	7,2
	Francija	2	1,2
	Neznano	56	33,5
	Skupaj	167	100

C	Ročke in vrči		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	6	8,6
	Avstrija	2	2,9
	Češka	10	14,3
	Nemčija	7	10
	Velika Britanija	9	12,9
	Neznano	36	51,4
	Skupaj	70	100

B	Skledje in pladnji		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	18	38,3
	Slov. Štajerska	2	4,3
	Avstrija	3	6,4
	Češka	4	8,5
	Neznano	20	42,6
	Skupaj	47	100

D	Skupaj		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	74	26,1
	Slov. Štajerska	12	4,2
	Avstrija	25	8,8
	Češka	31	10,9
	Nemčija	19	6,7
	Francija	2	0,7
	Velika Britanija	9	3,2
	Neznano	112	39,4
	Skupaj	284	100

umrl je januarja 1909.⁶⁷ Pet krožnikov in zajemalka imajo tudi znak neznanega ljubljanskega kositarja z inicialama BN, ki je glede na obliko znaka deloval v prvi polovici 19. stoletja.

Iz mest spodnje Štajerske so štirje krožniki iz Maribora, trije so iz Celja (poleg dveh skled), dva iz Ptuja, eden pa iz Slovenske Bistrice.⁶⁸ Med mojstrskimi znaki avstrijskih kositarjev prevladujejo štajerski. Zanimiv je podatek, da jih je največ iz manjšega kraja Vrba (Feldbach), vseh šest krožnikov je delo očeta in sina Lorenza ter Josepha Bartolinija, ki sta delovala konec 18. in v začetku 19. stoletja.⁶⁹ Štirje krožniki so bili izdelani v Gradcu, dva na Dunaju in v Leobnu, iz Celovca je nedvomno le en krožnik,⁷⁰ po en krožnik je bil izdelan tudi v Linzu, Kremsu, Waidhofnu in Lambachu. Krožniki s češkimi mojstrskimi znaki so predvsem iz Karlovih Varov⁷¹ in Hornega Slavkova, ki ležita na območju Češkega rudogorja in v bližini rudnikov kositrove rude ter sta

od 17. stoletja sodila med najpomembnejša središča kositrarske obrti na Češkem.⁷² Med krožniki nemške izdelave je pet okrasnih krožnikov iz reliefnega kositra iz Nürnberga, med uporabnimi pa sta po dva iz Frankfurta in Münchna, po eden pa iz Ansbacha na Frankovskem, Elberfelda v Porenju in Quakenbrücka v severni Nemčiji.⁷³

Posebno skupino sestavlja enajst predmetov iz zlitine britanija, in sicer servis za pitje čaja in kave ter več čajnih ročk, čajnik in skodelica. Servis je sestavljen iz treh ročk (za čaj, kavo in mleko) ter sladkornice (inv. št. N 39499–N 39502), izdelan je bil v podjetju Hawksworth, Eyre & Co. v Sheffieldu v sredini ali tretji četrtini 19. stoletja.⁷⁴ Tudi velika večina drugih predmetov iz zlitine britanija je bila izdelana v Sheffieldu; dva v podjetju Shaw & Fisher,⁷⁵ čajna ročka v delavnici Josepha Cuttsa sredi 19. stoletja⁷⁶ in manjša ročka za mleko ali smetano v podjetju James Dixon and Sons, ki je bilo eden najbolj prepoznavnih pro-

⁶⁷ *Slovenec*, 25. 1. 1909, št. 19; Žargi, *Kositer*, str. 43–46; Korošec, *Kositarji*, str. 194–195.

⁶⁸ Žargi, *Kositer*, str. 34–35, 48, 50–51.

⁶⁹ Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 139, št. 783, 784.

⁷⁰ Delo Franza Staudingerja, ki je deloval od leta 1778 in vsaj do leta 1811 (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 178, št. 1018, 1019; Leitner, *Altes Zinn*, str. 68, 74).

⁷¹ Pet krožnikov je delo Antona Heilingötterja iz Karlovih Varov. Bil je član znane kositrarske družine iz tega mesta, mojstrske pravice je prejel leta 1806 (Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 100, 114–115; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser IV*, str. 367–368).

⁷² Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 97–100, 238–239. Iz Karlovih Varov je šest krožnikov in štiri skledje, iz Hornega Slavkova so štirje krožniki, dva krožnika sta iz Aša, po eden pa iz Cheba, Bišic in Jihlave.

⁷³ Hintze, *Die deutschen Zinngiesser V*, str. 15–17; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VI*, str. 118, št. 579; Roselt, *Bergisches Museum*, str. 129; Boucaud in Frégnac, *Les Étaines*, str. 272.

⁷⁴ Žargi, *Kositer*, str. 128, kat. št. 164; <https://www.silvercollection.it/ENGLAHAWKSWORTH.html> (1. 8. 2022).

⁷⁵ Woodhead, *Trademarks on Base-metal Tableware*, str. 223.

⁷⁶ https://www.gracesguide.co.uk/Joseph_Cutts; <https://www.silvercollection.it/electroplatesilvercdu.html> (12. 8. 2022).



Slika 9: Tri ročke iz Cheba s konca 18. do sredine 19. stoletja, leva in srednja sta bili izdelani v delavnici Johanna Beckerja (hrani NMS, inv. št. N 39866, N 39812 in N 39867, foto: Gašper Oitzl).



Slika 10 (a, b): Narodni muzej Slovenije hrani vsaj trinajst kositrnih svečnikov, kraj izdelave je poznan le za svečnik z upodobljenim rudarjem, ki je bil izdelan v Meissnu na Saškem med koncem 18. in začetkom 19. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 39902, foto: Gašper Oitzl).



Slika 11: Ročka za kuhanje kave, najverjetneje izdelana v Porenju konec 18. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 6668, foto: Gašper Oitzl).

izvajalcev izdelkov te zlitine.⁷⁷ Te so sicer proizvajali tudi v celinski Evropi,⁷⁸ eno takšno čajno ročko hrani tudi NMS (inv. št. N 39857). Glede na signaturo na dnu je bila izdelana v dunajski delavnici A. Karcher.

Znatnemu delu predmetov iz različnih razlogov ne moremo natančno določiti kraja izdelave. 50 krožnikov, skled in pladnjevi ima neidentificiran mojstrski znak, po vsej verjetnosti pa so bili tudi ti predmeti izdelani v srednjeevropskem prostoru (današnja Češka, Nemčija in Avstrija). Enako velja za druge vrste kositrnih predmetov; eden od vrčkov (inv. št. N 6600) ima mestni znak, ki je bil pogost na Češkem in Saškem,⁷⁹ vrč hruškaste oblike (inv. št. N 39871)

je sicer brez znaka, a ima obliko, značilno za območje Češke in Šlezije,⁸⁰ ročka za kuhanje kave pa je značilna za Porenje in severozahodnonemški prostor (*Kranenkanne* oziroma narečno *Dröppelmina*) (sl. 11).⁸¹ Zgolj za redke predmete lahko skoraj povsem gotovo trdimo, da prihajajo izven srednjeevropskega prostora; dva krožnika sta okrašena z vzhodno-azijskimi pismenkami in sta bila po vsej verjetnosti izdelana na Japonskem ali Kitajskem, eden verjetno izvira iz Balkanskega polotoka (inv. št. N 34361), šatulja z inv. št. N 39883 pa ima na hrbtani strani dna znak indonezijskega podjetja Banka Tinwerk.

Historiat kositrnih predmetov

Od ustanovitve muzeja do konca prve svetovne vojne

Narodni muzej Slovenije je eden od neposrednih naslednikov Kranjskega deželnega muzeja. Proces njegove ustanovitve se je začel leta 1821, kot ustanovni datum se je uveljavil 15. oktober tega leta, ko so kranjski deželni stanovni predlog ljubljanskega škofa Avgušтина Gruberja o ustanovitvi domovinskega muzeja v Ljubljani. Že v najzgodnejših predlogih o nalogah novega muzeja se pojavlja razdelitev predmetov, ki bi prišli v poštev za zbiranje, na pet skupin.⁸² Kovinske predmete bi lahko umestili v skupino tehnologija (*Technologie*), kamor so uvrščali proizvode domače obrti in industrije, pozneje bi sledilo še zbiranje izdelkov iz sosednjih in tujih dežel.⁸³ Starejši umetnoobratni predmeti niso bili posebej opredeljeni, saj raziskovanje materialne kulture in kulturne zgodovine tedaj še ni bilo razvito.⁸⁴ V prvih dveh desetletjih obstoja je Kranjski deželni muzej

kladivcema, spodaj pa je viden profil hribovitega terena. Znak je še najbolj primerljiv z mestnima znakoma Annaberga in Schneeberga na Saškem (Žargi, *Kositer*, str. 113, kat. št. 119; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 101).

⁸⁰ Haedeke, *Sächsisches Zinn*, št. 16; Włodarska, *Cyna*, str. 70–71, št. 57–59.

⁸¹ Roselt, *Bergisches Museum*, str. 130, 157, št. 238, 291; Žargi, *Kositer*, str. 125, kat. št. 156.

⁸² To so bile zgodovina, statistika, naravoslovje, tehnologija in fizika ter matematika. Po posredovanju študijske dvorne komisije je bila zadnja skupina čez nekaj let izvzeta. Prvi je takšno zasnovo predstavil ljubljanski škof Avguštin Gruber, ki je 4. julija 1821 na seji stanovskega poverjeniškega urada predstavil referat s predlogom o ustanovitvi muzeja v Ljubljani. Zbiralno politiko muzeja je podobno opredelil tudi ilirski guverner Jožef Kamilo baron Schmidburg, v 15. februarja 1823 izdanem pozivu domačim ljubiteljem znanosti (Schmidburg, *An die vaterländischen Freunde*; Volčjak, *Od stanovske ideje*, str. 81–96).

⁸³ Kotar, *Ustanovitev Deželnega muzeja*, str. 26–33; Kotar, *Od ustanovitve*, str. 24–28.

⁸⁴ Poveden je nabor skupin predmetov, ki so bili del zbiralne politike v sklopu zgodovina: listine, spomeniki preteklosti, kot so nagrobniki, napisi in kipi, nato novci, grbi, pečatniki, rodovniki kranjskih plemiških družin, zgodovinska dela, ljudske pesmi in pregovori ipd. (Schmidburg, *An die vaterländischen Freunde*).

⁷⁷ <https://www.silvercollection.it/ENGLADIXON.html>; <https://www.britannica.com/technology/britannia-metal>; https://www.gracesguide.co.uk/James_Dixon_and_Sons (9. 8. 2022).

⁷⁸ Že na prelomu iz 18. v 19. stoletje so izdelke iz zlitine britanija proizvajali v dveh podjetjih v Lüdenschaidu v grofiji Mark. V Württembergische Metallwarenfabrik pa so jih proizvajali od leta 1876/77, in sicer iz treh različnih zlitin, ki so se razlikovale glede na vsebnost posameznih elementov. Zlitina britanija št. 1 je bila najkakovostnejša in je vsebovala 92,67 % kositra, 6,36 % antimona, 0,82 % bakra in 0,15 % svinca. Preostali dve pa sta vsebovali opazen oziroma visok delež svinca, in sicer 17,35 in 38,84 % (Denhardt, *Das Metallwarendesign*, str. 64, 174–176).

⁷⁹ Osrednji element je značilen rudarski znak s prekrizanimi

med kovinskimi predmeti pridobil predvsem vzorčne zbirke kranjskih obrtnih delavnic, ki so hkrati ena prvih pridobitev današnjega Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost in Narodnega muzeja Slovenije. Že leta 1821 je muzej pridobil vzorce pil, orodja in polizdelkov iz obratov Josepha pl. Dietricha v Tržiču, leta 1823 vzorce vseh zvrsti žebeljev iz Kroke,⁸⁵ v letih 1833–1836 pa dve papirnati tabli z več zvrstmi žebeljev iz Železnikov oziroma Škofje Loke, vzorce polizdelkov iz obratov Viktorja Ruarda na Savi pri Jesenicah, vzorce vlečene žice iz Kroke ter vzorce več vrst plugov iz kovačnice Josepha Fuchsa, ki je delovala na kranjsko-koroški meji na območju Jezerskega.⁸⁶

Predmeti, pridobljeni v prvi polovici tridesetih let, so bili v veliki meri posledica odprtja muzeja za javnost, 4. oktobra 1831,⁸⁷ in pozivov Franca grofa Hohenwarta, predsednika Kranjske kmetijske družbe in vodje muzeja, ki sta bila v časopisu *Illyrisches Blatt* objavljena marca in julija 1832. V njiju je javnost pozival k materialnim (z donacijo predmetov) in finančnim prispevkom muzeju.⁸⁸ V ta kontekst po vsej verjetnosti sodijo tudi prvi kositrni predmeti, ki jih je pridobil Kranjski deželni muzej. Toda to niso bili izdelki domače obrti, ki bi jih darovali proizvajalci, temveč predmeti s posebno historično in umetnostno vrednostjo, in sicer reliefni okrasni krožniki z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. na konju in šestih volilnih knezov, ki so bili izdelani v Nürnbergu (sl. 1). Dva takšna krožnika je darovala gospa Marija Florijan,⁸⁹ verjetno avgusta 1832, tretjega pa Ignaz Kurter pl. Breinlstein⁹⁰ decembra istega leta.⁹¹ Muzej danes hrani oba krožnika, ki ju je darovala Marija Florijan, medtem ko je usoda tretjega neznana. Hohenwart je v zadnji številki časopisa *Illyrisches Blatt* leta 1832 navedel Breinlsteinove darove, med

katerimi pa krožnika ni.⁹² Poraja se vprašanje, ali je krožnik sploh prispel v muzej, čeprav je treba ob tem poudariti, da je Hohenwart v časopisu izpustil še nekaj drugih podatkov o provenienci predmetov tega darovalca. Možno bi bila tudi razlaga, da je Hohenwart krožnik pozneje zamenjal oziroma prodal kot dvojnik, kar je bila njegova dokaj pogosta praksa s podvojenimi novci.⁹³

V naslednjih letih je Kranjski deželni muzej pridobil le še en kositrni izdelek, konec leta 1836 je gimnazijski profesor Anton Frank podaril kositrno ročko z vgraviranimi figurami in letnico 1662 (sl. 6). Poleg tega je muzeju podaril šest rimskodobnih bakrenih novcev.⁹⁴ Leta 1853 je muzej pridobil dva reliefna okrasna krožnika z biblijskimi motivi, darovalec je bil ljubljanski kositrarski mojster Gotthart Nolli. Na enem od krožnikov je upodobljeno Kristusovo vstajenje, na drugem pa Noetova daritev.⁹⁵ Tudi peti reliefni okrasni krožnik, ki ga danes hrani muzej, je bil pridobljen v prvem polstoletju obstoja muzeja – povsem verjetno v začetku šestdesetih let 19. stoletja od dr. Žige (*Sigmund*) Bučarja,⁹⁶ tudi na njem je upodobljena Noetova daritev.⁹⁷

V najstarejši ohranjeni inventarni knjigi kulturnozgodovinskih zbirk Kranjskega deželnega muzeja, ki jo je kustos Alfonz Müllner sestavil v prvi polovici devetdesetih let, je uvedenih 19 kositrnih predmetov. Razvrščeni so v dve skupini, sprva v sklopu posodja (inv. št. 385–396), nato pa so v sklopu, imenovanem *Diversa*, še okrasni predmeti iz reliefnega kositra (inv. št. 539–551).⁹⁸ Danes muzej hrani trinajst predmetov, eden je bil 24. novembra 1955 za-

⁸⁵ Oitzl, Zbirka žebeljev, str. 31–34; Oitzl, Zapuščina, str. 569–574.

⁸⁶ Arhiv NMS, šk. 1833–1835 (1833), št. 33, 61 (1834), št. 47; šk. 1845–1846 (1845), št. 84; *Laibacher Zeitung*, 17. 2. 1835, št. 14; Lazar, Metalurška zapuščina, str. 170–174; Lazar, Oddelek, str. 318–319.

⁸⁷ Tedaj je bila razstava za ogled na voljo v zgolj eni, sicer veliki dvorani v pritličju ljubljanskega liceja. V njej so bile razstavljene naravoslovne zbirke (minerali in kamnine) in najdbe iz Ljubljane. Do leta 1836 je bila razstava odprta še v štirih manjših dvorinah.

⁸⁸ *Laibacher Zeitung*, 6. 10. 1831, št. 80, str. 323; *Illyrisches Blatt*, 3. 3. 1832, št. 9, str. 35; 14. 7. 1832, št. 28, str. 109–110; Kotar, Od ustanovitve, str. 35–39; Oitzl, Od dvorane, str. 150–154.

⁸⁹ Verjetno gre za Marijo Florijan, ki je vsaj pred smrtjo živel v Šentpetrskem predmestju. V osmrtnici je navedena kot kramarka, preminila je konec leta 1836 v starosti 70 let zaradi odpovedi pljuč (*Lungenlähmung*) (*Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 5. 1. 1837, št. 2).

⁹⁰ Leta 1829 je bil uradnik (*Assessor*) c. kr. združene carinske, solne in cestne administracije za Štajersko, Ilirijo in Primorje s sedežem v Gradcu, leta 1833 pa je bil c. k. komorni svetnik in član Kranjske kmetijske družbe. Leta 1841 je bil že v pokoj in je živel v Gradcu (*Schematismus* 1829, str. 47; *Schematismus* 1833, str. 59; *Schematismus* 1841, str. 223).

⁹¹ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1832), št. 109; *Illyrisches Blatt*, 1. 9. 1832, št. 35, str. 137.

⁹² *Illyrisches Blatt*, 29. 12. 1832, št. 52, str. 210. Iz Breinlsteinovega pisma, ki ga hrani muzejski arhiv, izvemo, da je poleg krožnika (ta je naveden na koncu dokumenta) daroval tudi rimskodobno čelado (izkopana naj bi bila v letih 1810/11 na spodnjem Štajerskem) ter meč in oklepno rokavico, ki sta bila najdena med širjenjem struge Ljubljane v bližini Špitalskega mostu (Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1832), št. 109).

⁹³ Prim. Mišček, Numizmatični kabinet, str. 384.

⁹⁴ Arhiv NMS, šk. 1836–1837 (1836), št. 45; *Illyrisches Blatt*, 21. 1. 1837, št. 3, str. 12.

⁹⁵ Arhiv NMS, šk. 1853–1855 (1855), št. 5; Deschmann, *Führer*, str. 125.

⁹⁶ Rojen je bil leta 1830 v Ljubljani, leta 1858 je dokončal študij medicine. Kot zdravnik je sprva deloval pri železarskih obratih blizu Topuskega na Hrvaškem, v začetku šestdesetih let pa se je vrnil v Ljubljano, kjer je bil leta 1861 med ustanovitelji Zdravniškega bralnega društva (danes Slovensko zdravniško društvo). Kmalu zatem je kot okrajni zdravnik začel službovati v Novem mestu, kjer je bil dežaven v slovenskih narodnozavednih krogih. Bil je med ustanovitelji tamkajšnje narodne čitalnice in pobudnik gradnje Narodnega doma. Iz političnih razlogov je bil leta 1873 preseljen v Kočevje, kjer je čez šest let umrl. Narodni muzej Slovenije hrani tudi njegov pečatnik (inv. št. N 2622) (Jarc, Dr. Žiga Bučar, str. 9–22; Jarc, Žiga Bučar, str. 155–177).

⁹⁷ Deschmann, *Führer*, str. 125.

⁹⁸ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 18–25. Inventarna knjiga muzejskih kulturnozgodovinskih zbirk se začne s popisom orožja in bojne opreme, ki mu sledi drugo kovinsko gradivo, in sicer ključji in ključavnice, konjska in konjeniška oprema, ure in posodje.



Slika 12: Ročka za čaj iz zlitine britanija, izdelana v delavnici Josepha Cuttsa v Sheffieldu (hrani NMS, sredina 19. stoletja, inv. št. N 6699, foto: Gašper Oitzl).

menjan v ljubljanskem antikvariatu Antika,⁹⁹ drugi pa so pogrešani oziroma niso identificirani s predmeti v zbirkah. Poleg že omenjenih predmetov je šlo predvsem za posode z navojnim pokrovom: še tri so bile najdene v Ljubljani, eno naj bi muzej pridobil kot del Smoletove zapuščine,¹⁰⁰ tri pa so identificirane z današnjimi predmeti. Dve od teh sta delo ljubljanskih kositrarskih mojstrov, bratov Franca in Avgušтина Jerana iz druge polovice 18. stoletja, in sta bili tedaj edina izdelka domačih kositrarskih mojstrov v zbirkah Kranjskega deželnege muzeja. Ročka z mojstrskim znakom Avgušтина Jerana (inv. št. N 6638) je bila kupljena leta 1891.¹⁰¹ Tretji identificiran predmet je vrč z vgravirano letnico 1691 (inv. št. N 6629), muzeju ga je neznanokdaj podaril eden od članov kositrarske družine Nolli (Gotthart ali njegov sin Johann).¹⁰²

Decembra 1888 je bila slovesno odprta nova mu-

zejska palača z 19 razstavnimi dvoranami.¹⁰³ Kulturnozgodovinske zbirke so bile zgoščene predvsem v dvorani št. IV, v kateri je bila razstavljena tudi velika večina kositrskih predmetov, ki jih je tedaj hranil muzej. Kovinski predmeti so bili v prvi stenski vitrini, popis predmetov v vitrini pa se je začel prav z reliefnimi okrasnima krožnikoma s podobo cesarja Ferdinanda III. Sledili so okrasni krožniki iz drugih kovinskih materialov, pod št. 6 in 7 so bili še preostali trije kositrni krožniki, ki pa niso bili razvrščeni po motivu upodobitev, temveč po provenienci.¹⁰⁴ Kositrno posodje je bilo razstavljeno na desni strani iste vitrine, najprej vrč z vgravirano letnico 1691. Po vrstnem redu sodeč bi lahko predvidevali, da je kustos Karel Dežman predmete v vitrino razvrstil glede na zunanji videz in starost. Zanimivo je, da med razstavljenimi posodami ni ene od dveh v Ljubljani izdelanih ročk.¹⁰⁵ V isti dvorani, a v drugi vitrini (stenska vitrina št. 3), so bile med raznovrstnim kovinskim gradivom razstavljene tudi žlice iz reliefnega kositra.¹⁰⁶

V prvih približno 70 letih delovanja je Kranjski deželni muzej pridobil razmeroma malo kositrskih predmetov, še posebej je povedno majhno število v domačih delavnicah izdelanih predmetov (zgolj dva). Te pridobitve so precej pomembnejše z umetno-obrtnega vidika, saj je muzej že v tem času pridobil vse izdelke reliefnega kositra iz 17. stoletja. Takšno stanje je povsem razumljivo. Kositer namreč ni sodil

⁹⁹ To je razvidno iz poznejšega pripisa s svinčnikom (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 18). Šlo je za kositrno ročko z ročajem, pokrovom in vgraviranim monogramom, najdena naj bi bila v Ljubljani, muzeju pa jo je podaril ljubljanski trgovec Ignaz Bernbacher. Letnica pridobitve ni izpričana, verjetno je bila podarjena v drugi četrtini 19. stoletja, saj je Bernbacher preminil konec januarja 1850. Leta 1844 je muzeju podaril bronasto figuro, ki je bila prav tako najdena v Ljubljani (Deschmann, *Führer*, str. 127; *Illyrisches Blatt*, 15. 8. 1844, št. 33, str. 136; *Laibacher Zeitung*, 8. 1. 1851, št. 5).

¹⁰⁰ Predmet je bil opisan kot »posoda za olje« in danes v muzejski zbirki ni identificiran. Ljubljanski meščan Viktor Smole je z volilom vse svoje premoženje, poleg nepremičnin tudi zbirke starin, umetnin in knjig, po smrti marca 1885 zapustil Kranjskemu deželnemu muzeju (Deschmann, *Führer*, str. 10–11).

¹⁰¹ Dokumentacija OZUU, Erwerbungen, 1889–1896, akc. št. 100/1891.

¹⁰² Deschmann, *Führer*, str. 126.

¹⁰³ Lozar Štamcar, Novorenesančna palača, str. 189–208.

¹⁰⁴ Deschmann, *Führer*, str. 124.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 126–127.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 141. Levo od žlic je stala večja kositrna posoda (verjetno vrč) z dvema ročajema, okrašena z medaljoni (*zweihenkeliger zinnerner Flacon mit Medaillons*). Vrč pozneje ni bil zaveden v inventarni knjigi, prav tako ga ne moremo identificirati med gradivom, ki ga danes hrani muzej.



Slika 13: Ohranjeni del kompleta štirih mer iz sredine 19. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 39493–N 39495, foto: Gašper Oitzl).

med materiale s posebej veliko vrednostjo. Muzeju so darovalci, ki bi jih lahko večinoma okvirno umestili v srednji družbeni razred, podarili vrednejše in starejše predmete iz kositra. Izdelkov, ki so jih uporabljali še v njihovem času ali zgolj kako generacijo pred njimi, pa se zgodnjim dobrotnikom ljubljanskega muzeja ni zdelo smiselno darovati.

Predmete, ki so bili del nedavne materialne kulture, je muzej v večjem obsegu začel pridobivati šele tik pred prvo svetovno vojno. Po odprtju nove razstave se je tok pridobitev sprva nekoliko upočasnili, do konca stoletja je muzej pridobil le še eno ročko z navojnim pokrovom in neidentificiranim ljubljanskim mojstrskim znakom.¹⁰⁷ V prvem desetletju 20. stoletja je muzej pridobil skupaj vsaj 17 kositrnih predmetov z različno provenienco, večinoma je šlo za posodje iz 18. stoletja, kar deset jih danes muzej ne hrani več ali pa jih ni mogoče identificirati s predmeti v zbirki.¹⁰⁸ Med tistimi, ki jih lahko, velja izpostaviti dva kropilčka, prva pridobljena kositrna predmeta za cerkveno rabo, in ročki za čaj, prav tako prva pridobljena izdelka iz zlitine britanija (sl. 12).¹⁰⁹

V letih tik pred prvo svetovno vojno je Kranjski deželni muzej pridobil večji sklop kositrnih predmetov, in sicer od manjšega števila oseb, ki pa so muzeju praviloma prodale po več predmetov. Poleg iniciative prodajalcev je bila pomembna tudi vloga muzeja oziroma njegovega vodstva, ki je želelo izpopolniti zbirke. Novembra 1910 je muzej kupil pet kositrnih predmetov v skupni vrednosti 40 kron, najverjetneje od umetnostnega zgodovinarja in konservatorja Franceta Steleta.¹¹⁰ Akcesija ima še danes pomembno mesto v zbirki, saj gre pri štirih predmetih za komplet vinskih mer, in sicer za bokal, polič, maseljce in pol maseljca (sl. 13).¹¹¹ Ena od mer (pol maselj-

Drugi je bil pridobljen tri leta pozneje, skupaj z ročko za čaj iz zlitine britanija (izdelana v delavnici Josepha Cuttsa v Sheffieldu) in dvema drugima predmetoma je bil kupljen v Škofiji Loki. Zanimiva je razlika v ceni nakupa obeh predmetov; kropilček je bil kupljen za 80 helerjev, medtem ko je moral muzej za ročko odšteti 2 kroni (1 krona = 100 helerjev) (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 105). Za objavo predmetov gl. Žargi, *Kositer*, str. 127, 136–137, kat. št. 162, 192, 193.

¹¹⁰ V ohranjeni muzejski dokumentaciji je darovalec sicer zaveden le kot »g. Stele iz Kamnik«. France Stelè je bil od leta 1912 praktikant pri Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju, leta 1913 je postal deželni konservator za Kranjsko (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi608537/>, (8. 7. 2022)).

¹¹¹ Arhiv NMS, šk. 1911/1, št. 125/1911, str. 14; Nakupi 1910–1940, str. 1; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 151; Mantuani, Poročilo, str. 138. Mere so bile v uporabi predvsem v gostilnah, prepoznamo jih po pripojenem trnu na notranji strani, ki označuje pravilno mero, na zunanji pa imajo praviloma uradni kontrolni znak. Ti predmeti

¹⁰⁷ Pridobljena je bila leta 1897 od nekega Osredkarja, izvirala naj bi iz Šentjošta nad Horjulom (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 81).

¹⁰⁸ Dva predmeta sta pozneje prešla v zbirke Etnografskega muzeja (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 115, 132).

¹⁰⁹ Prvi kositrni kropilček, zaveden v muzejskih zbirkah, je bil najden v kustosovi predsobi in v knjigo pridobitev vpisan 27. avgusta 1903 (Dokumentacija OZUU, Erwerbungen 1897–1905, akc. št. 48/1903; Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 100).

ca) ni ohranjena, v muzejskih zbirkah je bila pogrešana že v času razstave *Pivsko posodje skozi stoletja* (1975).¹¹² Morda gre za »1 maseljc, kositer«, ki je bil konec novembra 1955 predan v »zamenjavo« v antikvariatu Antika.¹¹³

Približno dva meseca pozneje je muzej pridobil prvo večjo skupino kositrnih krožnikov in skled, od Marije Cerar in Viktorja Fliegla iz Ljubljane je za 45 kron kupil deset krožnikov in tri skled. Danes je v muzejski zbirki le še sedem predmetov iz te skupine, vsi prepoznani mojstrski znaki pa pripadajo ljubljanskim kositarjem s konca 18. in iz 19. stoletja.¹¹⁴ Maja istega leta je po en krožnik in skledo muzeju prodal Janez Lesjak,¹¹⁵ mesec dni prej pa je šest krožnikov in skledo za 16 kron prodal Jože Golf iz Ljubljane. Vsi predmeti iz te akcesije z izjemo enega krožnika so bili novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.¹¹⁶

Pridobitve kositrnega posodja, ki je bilo nedolgo tega še v uporabi, so bile posledica načrtovane zbiralne politike muzeja. Na to kaže vsebina dokumentov, ki zadeva nakup kositrnega posodja (krožnikov, skled in kuhinjskega pribora) od Knezoškofijskega ordinariata v Ljubljani. Ravnatelj deželnega muzeja Josip Mantuani se je že leta 1910 zanimal za nakup posodja in pribora, ki so ga pred desetletji uporabljali v proštiji na Blejskem otoku, ordinariat pa se je s prodajo strinjal. Ker muzej tedaj še ni imel »tipov cinaste posode, ki je bila svojčas na Kranjskem v obče v rabi«, je Mantuani želel kupiti del teh predmetov. Oktobra 1913 je bilo posodje transportirano v Ljubljano, kjer so ga stehali (61,5 kg), s pomočjo izvedenca pa so določili tri kakovostne skupine in njihovo vrednost.¹¹⁷ Muzej si je želel kupiti manj kot polovico celotne zbirke (23,34 kg), preostalo pa si je obetal kupiti c. k. dvorni svetnik Rudolf grof Chorinsky. Ordinariat si je v vmesnem času premislil in večino posodja namenil uporabi v semenišču, muzej pa bi lahko za svoje zbirke odbral in kupil le po en

primerek iz vsake vrste predmetov.¹¹⁸ Mantuani je v kratkem času odbral želene predmete, med njimi sedem žlic z različnimi mojstrskimi in kakovostnimi znaki, v skupni masi 11,82 kg, za kar je ordinariatu plačal 21,28 krone.¹¹⁹

V inventarni knjigi Kranjskega deželnega muzeja je bilo z datumom pridobitve 10. november 1913 in z navedbo provenience »iz Jezerske cerkvice« zavedenih 18 predmetov, od tega osem krožnikov, sedem žlic, dve skledi in kotlič. V muzeju se je ohranilo šest žlic, štirje krožniki in skledica,¹²⁰ vsi drugi predmeti (z izjemo ene žlice) so bili, tako kot številni drugi kositrni predmeti, novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.¹²¹ Mojstrski znaki na ohranjenih predmetih nakazujejo, da so v proštiji posodje kupovali v večjih količinah od istih proizvajalcev. Tri žlice imajo znak neznanega mojstra z inicialami IAS, trije krožniki pa znak neznanega mojstra z inicialama PN (sl. 14).¹²² Oba mojstra sta za svoj znak uporabljala podoben motiv, in sicer stolp oziroma grad, nad katerim je podoba ptice ali zmaja, kar bi lahko pritrjevalo domnevi, da sta prihajala iz istega mesta. Če se ozremo po grbih in mojstrskih znakih mest bližnje okolice, bi lahko s precejšnjo mero previdnosti domnevali, da znaka pripadata nepoznanima mojstroma iz Celovca.

V letih 1912/3 je muzej več kositrnih predmetov, predvsem jedilnega pribora, kupil od zasebnih zbiralcev Franca Ravenegga¹²³ in Anteja Gabra. Danes sta prepoznana le dva kositrna izdelka, kupljena od Ravenegga,¹²⁴ in sicer žlica in zajemalka.¹²⁵ Od

¹¹⁸ Arhiv NMS, šk. 1913, št. 862/1913.

¹¹⁹ Arhiv NMS, šk. 1913, št. 880/1913.

¹²⁰ V inventarni knjigi je bil predmet skupaj z drugimi krožniki zaveden kot »plošček«. Skledica (inv. št. N 5767) ima narebreno površino in je bila izdelana iz kakovostne zlitine *Feinzinn*, v delavnici Franza Voigta v Karlovih Varih. Delo istega mojstra (deloval je okoli leta 1730) sta še dva muzejska predmeta, ročka za čaj in pladenj (inv. št. N 5716 in N 6656), vsi trije predmeti imajo različno provenienco (Žargi, *Kositer*, str. 90, kat. št. 58; Hintze, *Die deutschen Zinngeißer IV*, str. 366, št. 1355–1357; Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 102–103).

¹²¹ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 235.

¹²² Četrtri krožnik ima znak ljubljanskega kositarja Michaela Reiterja.

¹²³ Franc Ravenegg se je rodil 18. avgusta 1888 na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, kot sin Emila barona Roschütza in Antonije, roj. grofice Lichtenberg. Njegov ded Filip si je neupravičeno prisvojil baronski naziv, ki ga je nosil tudi njegov sin (Nikolaj) Emil. Kmalu po Frančevem rojstvu so oblasti ugotovile, da je plemiški naziv družine lažen, zato je bilo od leta 1892 Emilu in potomcem dovoljeno uporabljati priimek Ravenegg. Franc je obiskoval ljubljansko realko, septembra 1914 je v Ljubljani kot trgovec s starinami prijavil status obrtnika. Spomladi 1915 je bil kot rezervni poročnik na soški fronti (NSAL, *ŽA Višnja Gora*, Krstna knjiga 1883–1910, str. 42; *Laibacher Zeitung*, 7. 10. 1914, str. 241, str. 2007; Binder, *Geschichte der k. k. Staats-Oberrealschule*, str. 144; Preinfalk, *Družina Roschütz*, str. 96–102).

¹²⁴ Poleg izdelkov iz kositra je muzeju prodal tudi precej drugih umetnin in starin, predvsem iz tekstila, nekaj pa jih je bilo iz drugih kovinskih materialov, na primer večje število ključev.

¹²⁵ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 13–14, 35; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 194–237.

so običajno brez pokrovov (Žargi, *Kositer*, str. 23; Mlinarič, *Zloženo*, str. 29).

¹¹² Štular, *Pivsko posodje*, str. 71, št. 239.

¹¹³ Dokumentacija OZUU, Federalni zbirni center, Podatki o pridobljenih predmetih FZC, Knjiga zamenjav pri »Antiki«, št. 105.

¹¹⁴ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 3; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 151–152. Na podlagi poznejšega pripisa v inventarni knjigi vemo, da so bili štirje predmeti novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.

¹¹⁵ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 5; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 160. Skleda ima znak celjskega mojstra Johanna Jakoba Strettija, krožnik pa ljubljanskega mojstra Johanna Nollija.

¹¹⁶ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 15; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 195.

¹¹⁷ Skupine so bile določene glede na kakovost kositrne zlitine, iz katere so bili predmeti izdelani. Za izdelke iz »čistega« kositra je bila določena vrednost 2 kroni na kg, za kositer običajne kakovosti 1,8 krone na kg, za kositer slabše kakovosti pa 1,6 krone na kg. Med posodjem in priborom, ki so ga nekoč uporabljali v proštiji na Blejskem otoku, je bilo največ kositra slabše kakovosti, in sicer več kot polovica (34,36 kg), le za 0,99 kg pa je bilo predmetov najvišje kakovosti.



Slika 14 (a, b): Znak kositrarskih mojstrov PN in IAS
(hrani NMS, inv. št. N 39817, N 39822, foto: Gašper Oitzl).

umetnostnega zgodovinarja Anteja Gabra¹²⁶ je deželni muzej kupoval številne predmete, med drugim konec decembra 1912 šest kositrnih žlic.¹²⁷

Nekaj kositrnih predmetov je muzej pridobil tudi med prvo svetovno vojno. Dva kositrna krožnika je konec maja 1915 kupil od ravnateljstva I. državne gimnazije v Ljubljani,¹²⁸ junija 1916 je muzeju pet predmetov (tri krožnike, skledo in ročko za kavo) iz opreme Staretovega dvorca v Mengšu podaril dr. Josip Stare.¹²⁹ V zbirki sta danes ohranjena dva krožnika, oba sta bila izdelana v Ljubljani.¹³⁰ Mesec dni pozneje je frančiškanski samostan v Kamniku muze-

ju poleg dveh kovanih svečnikov podaril tudi enega iz kositra.¹³¹

Obdobje med svetovnima vojnama

Po koncu prve svetovne vojne in spremembi državnega ter političnega okvira sta prvi poznani pridobitvi kositrnih izdelkov jušnika, kupljena marca 1923 od Eme Nolli, v vrednosti 206 dinarjev.¹³² Obdobje med svetovnima vojnama so na področju pridobivanja predmetov za kulturnozgodovinske zbirke sicer zaznamovale pridobitve večjih in bogatejših zbirk zasebnih zbirateljev. V tem pogledu je izjemno proaktivno vlogo imel ravnatelj Narodnega muzeja Josip Mal, ki je z obsežno finančno pomočjo Kraljevske banske uprave Dravske banovine in ljubljanske Zbornice za trgovino, obrt in industrijo predvsem na javnih dražbah kupil del zbirk zasebnih zbirateljev in notranje opreme njihovih dvorcev.¹³³ Med predmeti, pridobljenimi na ta način, je bilo nekaj kositrnih izdelkov, tudi takšnih z večjo umetno-obrtno vrednostjo.

Tik pred božičem 1928 je Josip Mal na dvorcu Turn pri Velenju iz zbirke Ludvika barona Haerdla kupil dobrih 30 predmetov v skupni vrednosti 12.000 dinarjev. Pet jih je bilo iz kositra, in sicer dve leščerbi, skledica za britje, zajemalka in mera za vi-

¹²⁶ Izviral je iz premožne meščanske družine v Škofji Loki. Na Dunaju je študiral umetnostno zgodovino, leta 1913 se je kot pomočnik muzejskega čuvaja zaposlil v Etnografskem muzeju v Beogradu, bil je filatelist in zasebni zbiratelj (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi194384/> (9. 7. 2022)).

¹²⁷ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 25; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 208. Že leta 1906 je muzeju prodal sladkornico iz kositrne zlitine v stilu umetnostnega sloga empire (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 108).

¹²⁸ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 51.

¹²⁹ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 102. Dr. Josip Stare iz Mengša (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi604184/> (11. 7. 2022)) je Kranjskemu deželnemu muzeju večje število predmetov podaril že v letih 1909/10. Večinoma je šlo za litografije, jekloreze, fotografije in slike na steklo, nekaj pa je bilo tudi kosov nakita, porcelanastega in srebrnega posodja ter trije kositrni krožniki, od katerih je danes v zbirki NMS prepoznan eden. Leta 1910 je kot prostovoljec tehnično urejal muzejsko knjižnico (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 136–145; Kotar, Od nastopa Karla Dežmana, str. 75).

¹³⁰ V knjigi darov je zraven pripis »1825–1875«, s katerim so verjetno opredelili obdobje uporabe tega posodja. Krožniki so bili v inventarni knjigi Narodnega muzeja zavedeni šele med revizijo kulturnozgodovinskih zbirk leta 1952, s pripisom »Stare«. Enega od krožnikov so že novembra 1955 zamenjali v Antiki, ohranjena krožnika sta iz delavnice ljubljanskih kositrarjev Franceta Jerana in Johanna Nollija (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 15141–17443, s. p.).

¹³¹ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 102.

¹³² Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 65; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 15141–17443, s. p. Jušnika (inv. št. N 39897, N 39898) sta bila inventarizirana šele leta 1952, imata identično obliko in ornamentiko, razlikujejo se le njune dimenzije, na dnu v notranjosti je kakovostni znak češkega kositra (*S.W. FEIN [ZINN]*). Ornamentika nakazuje na datacijo od konca 18. do začetka 19. stoletja, Matija Žargi je kot kraj izdelave predvideval češko kositrarsko središče Horní Slavkov (Žargi, *Kositer*, str. 93, kat. št. 67).

¹³³ Več o tem gl. *Narodni muzej Slovenije*, str. 10–13; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 418–430; Lazar, Oddelek, str. 322–323.

no.¹³⁴ Danes sta v muzejskih zbirkah identificirana dva predmeta: skledica za britje (inv. št. N 6757) je edini primerek te vrste, mera za vino pa je eden starejših kositrnih predmetov (inv. št. N 6642, sl. 4).¹³⁵

Skoraj natanko dve leti pozneje je bila na dvorcu Turn dražba predmetov iz Haerdtllovih zbirk. Baron je muzejsko vodstvo predčasno pisno obvestil o datumu dražbe in Malu svetoval, naj se pri njem zgleda, kak dan prej. Mal je prišel dva dni pred dražbo, ta je potekala 14. decembra, si ogledal zbirke in izbral želenne predmete. Nato je na dražbi kupil trinajst predmetov, in sicer dvanajst kosov pohištva ter kositrno garnituro za olje, kis in začimbe.¹³⁶ Predmeti so bili v Ljubljano z vlakom odpremljeni 23. decembra. Nakup v vrednosti 10.300 dinarjev (za garnituro je Mal odštél 500 dinarjev) je v celoti financirala Kraljevska banska uprava Dravske banovine ter nad predmeti obdržala lastninske in dispozicijske pravice.¹³⁷

V času med pridobitvama iz zbirke barona Haerdla je Narodni muzej prišel v posest obsežne zbirke Otona Grebenca, profesorja na srednji tehnični šoli v Ljubljani. Zbirko je sestavljalo več tisoč¹³⁸ obrtnih in etnografskih predmetov, ki jih je Grebenc s pomočjo svojih dijakov pridobil pretežno na Kranjskem pred prvo svetovno vojno. Narodni muzej je zbirko neuspešno skušal kupiti že leta 1925, ponoven poskus je sledil poleti 1929. Sredi junija 1929 sta Mal in France Stelè Oblastni odbor ljubljanske oblasti prosila za finančno pomoč pri nakupu zbirke, katere vrednost sta ocenila na 80.000 do 100.000 dinarjev. Oblastni odbor je bil nakupu zbirke za potrebe mu-

zeja naklonjen. Tako je že v začetku julija Grebenc nekaj predmetov preselil v hrambo v muzej. 26. julija sta Oblastni odbor ljubljanske oblasti (v njegovem imenu komisar dr. Marko Natlačen) in Oton Grebenc sklenila pogodbo o nakupu zbirke, kupnina je znašala 100.000 dinarjev, Grebenc pa se je obvezal k pomoči pri urejanju zbirke, kar je pozneje tudi storil. Pogodba je določala, da predmete v hrambo prejme Narodni muzej. Večina jih je bila tedaj še vedno v kleti srednje tehnične šole in so jih v muzejske prostore preselili med 15. in 22. novembrom. Teden dni pozneje se je začelo urejanje zbirke, ki je bilo do marca prihodnjega leta v veliki meri opravljeno.¹³⁹ Vpis predmetov v inventarno knjigo Narodnega muzeja pa je sledil več kot desetletje pozneje, glede na zaporedje vpisov bi lahko predvidevali, da se je to zgodilo maja ali poleti 1940.¹⁴⁰

Tako kot pri odkupih številnih drugih zbirk s kulturnozgodovinskim gradivom je tudi pri odkupu Grebenčeve zbirke Oblastni odbor ljubljanske oblasti finančno pomoč prispeval z vidika načrtov za vzpostavitev posebnega obrtnega muzeja v Ljubljani.¹⁴¹ Ker obrtni muzej nato ni bil ustanovljen, za Grebenčevo zbirko pa se je zaradi narave predmetov zanimal tudi Etnografski muzej, je bil po drugi svetovni vojni sklenjen dogovor o prenosu večjega dela zbirke na Etnografski muzej. Manjši del izbranih predmetov je postal last Etnografskega muzeja kmalu po drugi svetovni vojni, večji del pa šele med letoma 1954 in 1957. V Narodnem muzeju je ostala manj kot tretjina prvotne zbirke.¹⁴²

Zbirko je sestavljalo 2.797 kataloških enot, predmeti iz kositra so zavzemali majhen del zbirke, skupaj le 34 kataloških enot oziroma 46 predmetov.¹⁴³ Največ je bilo jedilnega pribora in predmetov za cerkveno rabo (kropilčki in svečniki), nekaj pa je bilo tudi posodja (krožniki in šesterokotne posode, t. i. kositrnice). V nasprotju z drugimi sklopi je v primeru kositra večina predmetov ostala v Narodnem muzeju, Etnografski muzej je pridobil le devet pred-

¹³⁴ Arhiv NMS, šk. 1928, št. 756/28; šk. 1929/1, št. 40/29, 48/29; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 10–11; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 420–421. Precej je bilo tudi drugih kovinskih predmetov, med drugim sedem kosov kovanega okovja, domnevno iz obdobja gotike. Gotovo daleč najpomembnejši pridobitvi pa sta bila poznogotska kipeca Marije in Sv. Janeza Evangelista, izdelana iz alabastra, njun avtor naj bi bil t. i. mojster iz Riminija. O dragocenosti teh dveh predmetov priča že tedanja cena (10.000 dinarjev), posebej pa ju je v svojem poročilu izpostavil tudi Mal. Čez nekaj mesecev je za njuno ekspertizo prosil umetnostnega zgodovinarja Franceta Steleta (Arhiv NMS, šk. 1929/1, št. 40/29, 267/29; *Dragocenosti*, str. 110).

¹³⁵ Žargi, *Kositer*, str. 117, kat. št. 132. Enako staro inv. št. kot mera ima tudi manjši vrč (danes inv. št. N 6600), datiran v prvo polovico 18. stoletja, a je v tem primeru verjetno prišlo do napake, na kar kaže tudi zapis v stari inventarni knjigi (*Cinast vrčič iz gotskega časa*) (Žargi, *Kositer*, str. 113, kat. št. 119).

¹³⁶ Garnituro (inv. št. N 6301) sestavljajo podstavek na reliefnih nogah, na njem so pritrjeni nastavek za steklenički z oljem in kisom ter manjši skledici za začimbe (sol in poper), na sredini nastavka je volutast nosilec, ki ima na vrhu skledico za zobotrebe. Gre za značilen izdelek srebrarskega kositra, datiran v sredino 18. stoletja, verjetno iz delavnice Karla Schreinbergerja v Karlovih Varih, čeprav je mojstrski znak slabše ohranjen (Žargi, *Kositer*, str. 95, kat. št. 74).

¹³⁷ Arhiv NMS, šk. 1930/2, št. 950/30, 964/30, 978/30, 995/30, 1004/30, 1030/30; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 25.

¹³⁸ Josip Mal je v poročilu z dne 11. 3. 1930 omenjal, da zbirka obsega skoraj 12.000 kosov (Arhiv NMS, šk. 1930/1, št. 195/30).

¹³⁹ Arhiv NMS, šk. 1929/2, št. 518/29, 588/29, 630/29; šk. 1930/1, št. 195/30; Makarovič, O Grebenčevi zbirki, str. 243; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 421–422; Rogelj Škafar, *Upodobljene sledi*, str. 108–112. Nekoliko drugače je postopek nakupa zbirke opisan v pismih tedanjega ravnatelja Etnografskega muzeja Rajka Ložarja iz marca in aprila 1945, ki jih danes hrani arhiv Slovenskega etnografskega muzeja (Rogelj Škafar, *Upodobljene sledi*, str. 109–110).

¹⁴⁰ Zadnja inventarizirana predmeta pred začetkom vpisovanja pridobitev iz Grebenčeve zbirke sta bila pridobljena 9. maja 1940. Sledijo vpisi predmetov iz Grebenčeve zbirke, ki jih je vnesel drug pisec, zatem pa zopet predmeti, pridobljeni maja in junija 1940, tudi z istim piscem kot pred vpisovanjem predmetov iz Grebenčeve zbirke (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2990–10999, s. p., Inventarna knjiga III, 11000–14587, str. 1–93).

¹⁴¹ Horvat, Dr. Josip Mal, str. 430–431; Lazar, Oddelek, str. 323.

¹⁴² Makarovič, O Grebenčevi zbirki, str. 243; Rogelj Škafar, *Upodobljene sledi*, str. 109–110; Lazar, Oddelek, str. 324–325.

¹⁴³ V ta sklop ni bila vključena obsežna zbirka kositrnih gumbov, ki jo je v veliki meri prevzel Etnografski muzej.

metov. Med preostalimi jih lahko danes zgolj 17 z gotovostjo prepoznamo v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije.¹⁴⁴ Glede na kakovost izdelave lahko izpostavimo predmete za cerkveno rabo, in sicer večno luč in kropilčka (inv. št. N 6761, N 6766 in N 6767), ki sta bila izdelana v delavnici Josepha Neidharta, kositrarskega mojstra iz Hornega Slavkova.¹⁴⁵ Drugi predmeti iz Grebenčeve zbirke nimajo dodane umetnoobrtne vrednosti, glede na zunanji videz in umanjkanje kakovostnih oznak so izdelani iz srednje- ali nizkokakovostnih kositrnih zlitin.

Narodni muzej je leta 1930 s finančno pomočjo Kraljevske banske uprave Dravske banovine pridobil številne predmete iz zbirke umetnin in starin Karla viteza Strahla z dvorca v Stari Loki.¹⁴⁶ Strahl je umrl na božični večer 1929, in ker je bil brez potomcev, je bila zbirka skupaj z opremo dvorca namenjena za prodajo na dražbi. Po določitih oporoke so imeli Narodni muzej, Etnografski muzej in Narodna galerija pravico do pregleda zbirke že pred dražbo, za predmete, ki bi jih želeli pridobiti za svojo zbirko, pa so imeli pravico do 25 % popusta na izklicno ceno. O tem je okrajno sodišče v Škofji Loki ravnateljstvo Narodnega muzeja obvestilo štiri dni po zbirateljevi smrti. Josip Mal je bil za pridobitev dragocenih predmetov seveda zainteresiran in je za finančno pomoč zaprosil bansko upravo, saj je predvideval, da bi muzej lahko odkupil za okoli 100.000 dinarjev predmetov. Zastopniki omenjenih institucij so nato v začetku februarja pregledali zbirko in odbrali zanje zanimive predmete, ki so jih prevzeli konec avgusta. Javna dražba se je začela 12. maja 1930, na njej pa je Mal kupil še nekaj predmetov, katerih februarja še ni mogel izločiti s seznama za dražbo.¹⁴⁷

Ravnatelj Narodnega muzeja Josip Mal je februarja odbral okoli 180 predmetov, predvsem slike, pohištvo in porcelan, razmeroma malo pa je bilo umetnoobrtnih predmetov iz kovine,¹⁴⁸ med njimi le

osem kositrnih posod v skupni vrednosti 250 dinarjev.¹⁴⁹ Sodeč po njihovi ceni in zunanjem videzu danes prepoznanih predmetov v muzeju, niso sodili med najkakovostnejše izdelke kositrarske obrti. Edvard in Karel Strahl jih za razliko od slik in pohištva nista namenoma zbirala, temveč sta jih kupila za opremo dvorca, kjer so služili vsakdanjim namenom. Maja je na javni dražbi Mal z muzejskimi sredstvi kupil le tri predmete, poleg dveh litografij z upodobitvijo Trsta še kositrno skledo z mojstrskim znakom ljubljanskega kositarja Franca Jerana (inv. št. N 34180).¹⁵⁰ Danes lahko iz Strahlove zbirke v muzeju prepoznamo štiri kositrne skleda in reliefni okrasni krožnik,¹⁵¹ vse skleda so proizvod ljubljanskih kositrarskih delavnic.

Več kakovostnih predmetov iz kositra je muzej pridobil na javni dražbi zbirke Hansa barona Kometra z dvorca Pukštajn pri Dravogradu.¹⁵² Po Kometrovi smrti leta 1925 in finančnem polomu njegove dedinje Melite Feldmann se je zbirka avgusta 1932 znašla na javni dražbi. Tokrat je muzeju uspelo pridobiti skoraj 130 predmetov, predvsem pohištva, umetniških del, keramičnega posodja in drugih umetnoobrtnih izdelkov iz različnih materialov, tudi nekaj kovinskih,¹⁵³ in sicer s finančno pomočjo Zbor-

metov, na primer dve garnituri za olje in kis iz posrebljenega bakra, dva svečnika, pladenj in vrček, dve dekorativni vazi pa sta bili iz srebra. Kositrni predmeti so bili predvsem v salonu v prvem nadstropju, kjer je bila tudi skleda, ki jo je Mal pozneje kupil na javni dražbi. Poleg nje bi tam lahko našli še šest kositrnih vrčev (eden je z znakom ljubljanskega kositarja Franza Ableitnerja), dve skledi, ovalno skledo z baročnimi stilnimi značilnostmi, jušnik, dva svečnika, svetilko in pokal iz obdobja secesije iz delavnice družine Zamponi v Gradcu. V velikem salonu v drugem nadstropju sta bili še dve kositrni skledi (Arhiv NMS, šk. 1930/2, št. 777/30).

¹⁴⁹ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 185; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 14–20. Skupna vrednost s strani banske uprave podarjenih predmetov muzeju iz Strahlove zbirke je bila 397.129 dinarjev (Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 180).

¹⁵⁰ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 110; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 24.

¹⁵¹ Na robu krožnika (inv. št. N 34077) je upodobljenih 12 apostolov, dno je brez upodobitev. Znaki na hrbtni strani dna (na levi in desni sta kakovostni oznaki *S.W. FEIN ZIN*, v sredini pa je podoba leva s kladivoma v tacah) in njihova oblika nakazujejo, da je bil krožnik izdelan na Češkem, mestni znak je podoben tistima iz Hornega Slavkova in Krásnega nad Teplou. Verjetno gre za posnetek renesančnih reliefnih okrasnih krožnikov, ki je bil izdelan v obdobju med sredino 18. in zgodnjim 19. stoletjem (Hintze, *Die deutsche Zinngiesser IV*, str. 381–385; Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 19).

¹⁵² Z zbiranjem starin in umetnin se je verjetno že sredi 19. stoletja ukvarjal Hansov oče, Janez Krstnik Kometer, ki je leta 1848 pridobil naziv državnega barona. Za utrditev družbenega položaja novopecene plemiške družine je bila namreč zelo pomembna tudi bogata oprema dvorca. Glavnino zbirke je sicer pridobil njegov sin Hans, ki je bil zelo dejava in poznan v zbirateljskih krogih po srednji in zahodni Evropi. Bil je tudi osebni prijatelj že omenjenega zbiratelja z dvorca Turn pri Velenju, Ludvika barona Haerdla (Lazar, *Gospodstvo Pukštajn*, str. 41–64; Lazar, Baron, str. 295–297).

¹⁵³ Poleg šestih predmetov iz kositrnih zlitin je bilo pridobljenih še nekaj kovinskih svečnikov, kovanega okovja in šest ključavnic, po starosti in kakovosti izdelave pa izstopata skleda iz

¹⁴⁴ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 11000–14587, str. 1–93.

¹⁴⁵ Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 248; Žargi, *Kositer*, str. 135, 137, kat. št. 187, 194–195. Žargi je tudi za večno luč kot kraj izdelave predvideval Horni Slavkov, čeprav nima ohranjenega mojstrskega znaka.

¹⁴⁶ Veliko večino zbirke je v drugi polovici 19. stoletja pridobil že njegov oče Edvard, ki je družini leta 1873 pridobil avstrijski dedni plemiški naziv. Zbirka je leta 1930 obsegala okoli 600 slik in veliko drugih umetnoobrtnih predmetov, največ pohištva, že v sedemdesetih letih 19. stoletja je veljala za eno večjih zbirk umetnin na Kranjskem. Njegov sin Karel je zbirko urejal in zanjo skrbel vse do smrti leta 1929 (Polec, Edvard in Karel Strahl, str. 45–83; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in preklesti 1*, str. 174–178; Komić Marn, Po sledeh, str. 185–214).

¹⁴⁷ Arhiv NMS, šk. 1929/2, št. 1040/29; šk. 1930/1, št. 45/30, 135/30, 320/30, 521/30; šk. 1930/2, št. 714/30, 777/30; Komić Marn, Po sledeh, str. 185–187; Komić Marn, Zbirateljstvo, str. 70–74; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 422–423.

¹⁴⁸ V cenilnem zapisniku Strahlove zbirke in opreme na dvorcu Stara Loka sicer lahko najdemo nekaj deset kovinskih predmetov, za katere pa se zdi, da so služili uporabnim namenom in so bili mlajšega nastanka. Največ je bilo svečnikov iz različnih kovinskih materialov, več je bilo tudi posrebljenih pred-



Slika 15: Vse tri ročke so bile pridobljene iz zbirke Hansa barona Kometra (hrani NMS, inv. št. N 6602, N 6659 in N 6651, foto: Gašper Oitzl).

nice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Največje bogastvo Kometrove zbirke je bila obsežna zbirka orožja in bojne opreme, ki jo je baron v oporoki sicer namenil Koroškemu deželnemu muzeju v Celovcu, a jo je po zapletenih pravnih podvigih leta 1935 brezplačno pridobil Narodni muzej v Ljubljani.¹⁵⁴

Z vidika obogatitve zbirke kositrnih predmetov v Narodnem muzeju v obdobju dražb, ki so potekale med letoma 1928 in 1932, je bila pridobitev dela Kometrove zbirke gotovo najpomembnejša. Od skupaj šestih pridobljenih predmetov iz kositrnih zlitin je en vrč že več desetletij v Mestnem muzeju v Ljubljani,¹⁵⁵ drugih pet (tri ročke, mera za vino in skleda) pa lahko identificiramo s predmeti v zbirki kovine v Narodnem muzeju Slovenije. Ročke (sl. 15) in mera za vino (inv. št. N 6644) so glede na oznake in videz izdelani iz kakovostnejših kositrnih zlitin in sodijo med opaznejše predmete v zbirki.¹⁵⁶ Mero za vino je izdelal dunajski kositrarski mojster Johann Georg

Sibern v drugi četrtini ali sredini 18. stoletja.¹⁵⁷

Največ kositrnih predmetov v času med svetovnimi vojnami je bilo pridobljenih v zadnjih mesecih leta 1932. Ravnatelj muzeja Josip Mal je 10. marca 1933 predsedstvu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo poslal »obračun« njene velikodušne finančne podpore pri nakupih za načrtovani umetnoobratni muzej. Med drugim je omenil tudi nakup obsežne zbirke (skupaj 30 predmetov) starinskega kositrnega posodja s pretežno ljubljanskimi mojstrskimi znaki. Ob tem je izpostavil, da se takšnih predmetov zaradi prisilnega odvzema med prvo svetovno vojno ni ohranilo veliko.¹⁵⁸ 3. novembra 1932 je muzej pridobil 18 predmetov, ki jih je zbornica teden dni prej kupila od gospe Sidonie Ahazhizh,¹⁵⁹ v skupni

tolčene medenine z upodobitvijo Adama in Eve ter medenina kadičnica, oba predmeta sta datirana v konec 15. stoletja (Horvat idr., Gotika. Katalog, str. 291, kat. št. 1.74, 1.75).

¹⁵⁴ Arhiv NMS, šk. 1933, št. 175/33; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 426–428; Lazar, Baron, str. 295–313.

¹⁵⁵ Žargi, *Kositer*, str. 100, kat. št. 91.

¹⁵⁶ Žargi je za dve ročki kot kraj izdelave predvideval Horní Slavkov, a tega ne moremo dokazati (Žargi, *Kositer*, str. 121, 124, kat. št. 143, 153). Iz češkega kositra je bila izdelana mlajša ročka s konca 18. oziroma začetka 19. stoletja (inv. št. N 6659), saj ima kakovostno oznako *S.W. FEINZINN*. Kakovostna oznaka (*ENGL[IS] BLOCK TIN*) na drugi, nekoliko starejši ročki, ki sodi v skupino predmetov srebrarskega kositra, pa nakazuje, da je bila morda izdelana v nemških deželah iz kositra, pridobljenega iz rudnikov na Britanskem otočju.

¹⁵⁷ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 28–31; Žargi, *Kositer*, str. 113, 117, 121, 124, kat. št. 120, 133, 143, 153. Žargi je mero za vino pripisoval dunajskemu kositrarskemu mojstru Johannu Georgu Stollu, toda ob reviziji zbirke smo ugotovili, da gre bolj verjetno za znak Johanna Georga Sibera, ki je prav tako deloval na Dunaju (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 263, št. 1539).

¹⁵⁸ Arhiv NMS, šk. 1933, št. 175/33.

¹⁵⁹ Gospa Sidonia oziroma Sidy Ahazhizh je muzeju že avgusta 1930 prodala dve sliki, konec decembra 1932 pa je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo od nje kupila dva rezljana stola iz 17. stoletja in ju nato predala muzeju (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 24, 35). Sidonia Ahazhizh (1876–1958), roj. Zörer, je bila žena odvetnika in nekdanjega deželnega sodnega svetnika dr. Viktorja Ahazhizha (1865–1937), ki je prihajal iz stare ljubljanske meščanske družine. Sidonia je umrla 11. februarja 1958, pokopana je na ljubljanskih Žalah (*Slovenec*, 9. 6. 1905, št. 132; 21. 12. 1937, št. 291, str. 4; *Laibacher Zeitung*, 11. 7. 1918, št. 156, str. 1079; *Slovenski poročevalec*, 12. 2. 1958, št. 36, str. 7).

vrednosti 3.150 dinarjev. Danes je v muzejski zbirki prepoznanih sedem krožnikov, dva pladnja, dve skledi in ročka.¹⁶⁰ Posodje je bilo verjetno nekoč last njene družine ali družine njenega moža, dr. Viktorja Ahazhizha. Večina predmetov ima ohranjene mojstrske oznake, od teh so štirje pripadali ljubljanskim kositrarskim mojstrom, nekaj je neidentificiranih, po kakovosti pa izstopata pladenj iz delavnice Franza Voigta iz Karlovih Varov z oznako *S.W. Feinzinn* (inv. št. N 5716) in krožnik iz delavnice dunajskega kositrarja Johanna Danzla (inv. št. N 32481), ki je deloval v prvih desetletjih 19. stoletja.¹⁶¹

Od preprodajalcev starin Maksa Babiča¹⁶² in Maksa Rovška¹⁶³ je muzej oktobra in novembra 1932 v več sklopih pridobil enajst kositrnih predmetov, za katere je zbornica odštela 2.300 dinarjev, marca prihodnjega leta pa je muzej z lastnimi sredstvi (za 225 dinarjev) od Maksa Babiča odkupil še kositrni pladenj. Danes je v zbirki ohranjenih devet predmetov (šest krožnikov, pladenj, skleda in ročka), dva predmeta sta bila novembra 1955 zamenjana v Antiki, eden pa ni identificiran s predmeti v zbirkah.¹⁶⁴ Štirje predmeti imajo ljubljanske mojstrske znake,

na ostalih pa so znaki slabo vidni ali neidentificirani (eden z že omenjenimi inicialami IAS). V naslednjih letih se je pridobivanje kositrnih predmetov upočasnilo, do konca druge svetovne vojne je bilo od več oseb pridobljenih štirinajst predmetov. Tri uporabne predmete (svečnik, kotliček za vodo in model za izdelavo marcipana) je muzej kupil od antikvarja Antona Demšarja.¹⁶⁵

V obdobju med svetovnima vojnama je bilo pridobljenih 112 kositrnih predmetov, danes jih je v muzeju prepoznanih 61. V pridobitvah večjih zasebnih zbirk, pri katerih sta glavno vlogo odigrali aktivnost Josipa Mala ter širokogrudnost regionalnih oblasti in Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, so kositrni predmeti predstavljali zelo majhen delež, saj plemiški zbiratelji njihovemu zbiranju niso posvečali pretirane pozornosti. Kljub temu se je s temi pridobitvami povečala umetnoobratna vrednost zbirke. Konec leta 1932 je muzej pridobil še večje število predmetov kositrnega posodja, ki je bilo v veliki meri domače izdelave.

Po drugi svetovni vojni

Revolucija in uvedba komunističnega režima po koncu druge svetovne vojne sta vplivali tudi na Narodni muzej in njegove zbirke. Konec oktobra 1945 je bil odstavljen in upokojen dolgoletni ravnatelj muzeja Josip Mal.¹⁶⁶ Po koncu vojne je nova oblast izvajala prisilni odvzem premoženja »razrednih in državnih sovražnikov«, s tem pa tudi njihove stanovanjske opreme, umetnin, starin, knjig in arhivskih dokumentov, zasežene pa so bile tudi nekatere zasebne zbirke.¹⁶⁸

¹⁶⁰ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 191; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 32. Štirje predmeti so bili novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.

¹⁶¹ Žargi, *Kositer*, str. 85, kat. št. 41; Hintze, *Die deutschen Zinn-giesser VII*, str. 267, št. 1579.

¹⁶² Rodil se je okoli leta 1888, v času prve svetovne vojne je bil poročnik ali kapetan v ruski carski vojski. V Kraljevino SHS je verjetno prišel kot vojni ujetnik med prvo svetovno vojno ali kot begunec med boljševistično revolucijo. Deloval je tudi v vojski Kraljevine SHS, novembra 1923 je bil nastanjen v Dravski vojašnici v Mariboru, kjer je bil ranjen med sporom s tovariši. Pozneje se je ukvarjal tudi s slikarstvom, glavni vir njegovega zaslužka pa je bilo preprodajanje umetnin in starin. Na dražbi Strahlove zbirke je kupil bakrorez, že vsaj od leta 1929 je Narodnemu muzeju prodajal številne umetnine (Arhiv NMS, šk. 1929/2, št. 665/29; šk. 1933, št. 441/33; *Slovenski narod*, 15. 11. 1923, št. 261, str. 4; Komić Marn, *Zbirateljstvo*, str. 76; Horvat, Kos, *Zbirka slik*, str. 268–270, 279–280).

¹⁶³ Bil je cestni mojster, sprva v Mariboru, v začetku leta 1931 pa v Kostanjevici na Krki. Ukvarjal se je s preprodajanjem starin, v muzejskem arhivu je iz leta 1931 ohranjena korespondenca med njim, ravnateljem Malom in bansko upravo, ki zadeva umetnoobratne predmete iz župnijske cerkve v Marenbergu (danes Radlje ob Dravi) in okoliških podružničnih cerkva. Septembra 1932 je na cesti Sv. Petra (danes Trubarjeva ulica) odprl antikvariat Tizian, prek katerega je nadaljeval s prodajanjem starin, umetnin in tudi arheoloških najdb. Te je prodajal ne zgolj Narodnemu, temveč tudi nastajajočemu Mestnemu muzeju v Ljubljani in zasebnim zbirateljem, kot so bili knez Pavle Karađorđević, ki je kupoval opremo za grad Brdo pri Kranju, in zakonca Hribar, tedanja lastnika dvorca Strmol. Antikvariat Tizian je avgusta 1946 prešel v likvidacijo (Arhiv NMS, šk. 1931/1, št. 138/31, 148/31, 182/31, 183/31, 214/31; *Jutro*, 24. 9. 1932, št. 223, str. 10; *Slovenec*, 25. 9. 1932, št. 220, str. 19; Anonimno, Splošni pregled, str. 80; Uradni list Ljudske Republike Slovenije, I. 3, št. 56, 28. 8. 1946, str. 365; Nabergoj, Muzealec v Narodnem muzeju, str. 172–173; Kos, *Keramika v gradu Strmol*, str. 294–295; Bučić, *Strmolški interjeri*, str. 350).

¹⁶⁴ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 191–192; Nakupi 1910–1940, str. 134; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 32–33, 37.

¹⁶⁵ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 170, 199; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 52; Inventarna knjiga III, 11000–14587, str. 94, 103. Anton Demšar se je rodil leta 1907 v Selcih v Selški dolini. Bil je dober poznavalec umetnosti in slikar. Ukvarjal se je s preprodajanjem starin in umetnin, v Ljubljani je imel antikvariat Umetnost, ki je sprva deloval na Cankarjevem nabrežju, od leta 1940 pa na Kolodvorski ulici (*Jutro*, 5. 4. 1940, št. 78, str. 8; Demšar, Ilčevi iz Selc, str. 325–327).

¹⁶⁶ Horvat, Dr. Josip Mal, str. 434; Lazar, Od postopnih nadgradenj, str. 183.

¹⁶⁷ Odvzem je bil uveden na različne pravne načine: z nacionalizacijo, zaplenbo ali razlastitvijo. Osnova je bil odlok AVNOJ-a z 21. novembra 1944, s katerim je v državno last prešlo premoženje nemške države, njenih državljanov in jugoslovanskih državljanov nemške narodnosti (izvzeti so bili sodelujoči v Narodnoosvobodilni vojski), vojnih zločincev in njihovih sodelavcev ter pobežlih in odsotnih oseb. Po maju 1945 so sledili še drugi zakonski predpisi, ki so osnove za zaseg premoženja še razširili. Enako je bilo po sprejetju ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije v začetku leta 1946, s katero je bila določena obsežna nacionalizacija, ki ji je aprila 1948 sledila t. i. »druga« nacionalizacija (Žontar, Povojni prisilni odvzemi, str. 5–8; Kozina, Komisija, str. 15; Mikola, Zaplenbe premoženja, str. 155–160).

¹⁶⁸ Vodusek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*. Januarja 1945 je Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) izdalo Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov. Odlok je vseboval pet členov, že s prvim členom

Za potrebe ravnanja s tem premoženjem je Ministrstvo za prosveto Demokratične federativne Jugoslavije 31. julija 1945 izdalo dokument z navodili za ustanovitev, delovanje in organizacijo federalnih zbirnih centrov po jugoslovanskih republikah.¹⁶⁹ Slovenska republiška oblast je organizacijo centrov uredila septembra 1945 z izdajo uredbe Ministrstva za prosveto o ustanovitvi zbirnih centrov za kulturnozgodovinske predmete. V zakonskih predpisih so bili določeni tudi predmeti, ki so prišli v poštev za zbiranje v teh centrih, in sicer umetnine, pohištvo, glasbeni instrumenti, etnografski in cerkveni predmeti, raznovrstne zbirke, modeli, starinske igrače in drugi predmeti »muzejskega pomena«.¹⁷⁰ Osrednji zbirni center je bil v Ljubljani, okrožni centri pa v Mariboru, Celju in Novem mestu. V okviru centra je delovalo več referatov, med njimi tudi umetniško-muzejski.¹⁷¹ Federalni zbirni center (v nadaljevanju FZC) je vodil predsednik, ki ga je imenoval minister za prosveto. Poleg referentov za posamezna področja mu je pri delovanju pomagal posvetovalni odbor, v katerem je bil poleg vodij drugih nacionalnih kultur-

so vsi kulturni in naravni spomeniki prešli v državno zaščito, in to ne glede na njihovo lastništvo: »Vse knjižnice, vsi arhivi, umetniški, kulturni in zgodovinski spomeniki, znanstvene in umetniške zbirke in prirodne znamenitosti, last kogarkoli, spadajo pod posebno zaščito slovenske narodne oblasti.« Za izvajanje vsebine odloka je bil pristojen odsek za prosveto. Glede zaščite spomenikov v zasebni lasti je bila predvidena možnost sporazuma z lastniki ali njihovimi zastopniki. Leta 1948 izdani Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji pa je vseboval tudi določilo, da morajo biti premičnine in nepremičnine s spomeniško vrednostjo dostopne javnosti in za znanstveno raziskovanje, četudi so bile v zasebni lasti. Če je bil dostop onemogočen ali omejen, so bile na predlog Ministrstva za prosveto te premičnine ali nepremičnine nacionalizirane in zaplenjene. Na tej pravni podlagi je bila npr. leta 1949 ljubljanskemu meščanu in zbiratelju Pavlu Winterju odvzeta obsežna in dragocena grafična zbirka, ki jo je prevzel Narodni muzej (*Slovenski poročevalec*, 27. 1. 1945, št. 3, str. 3; First, Wintrova zbirka, str. 399–406).

¹⁶⁹ Zakonska podlaga dejavnosti federalnih zbirnih centrov je bil konec maja 1945 sprejeti Zakon o zbiranju, čuvanju in razdeljevanju knjig in drugih kulturno znanstvenih in umetniških predmetov, ki so postali državna last po odloku Avnoja z dne 21. novembra 1944. Vsebuje pet členov, v uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije je bil objavljen konec maja 1945. Skrb za zaplenjene kulturnozgodovinske predmete, umetnine in knjige je prevzelo prosvetno ministrstvo, ki je moralo v sodelovanju s prosvetnimi oblastvi federalnih enot pripraviti načrt in navodila za zbiranje teh predmetov ter njihovo distribucijo (Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, 29. 5. 1945, št. 36, str. 299; Vodopivec, *Zakonodajni in institucionalni okvir*, str. 277).

¹⁷⁰ V pristojnost federalnih zbirnih centrov je posegal Oddelek za upravo ljudskega imetja pri Predsedstvu vlade Ljudske republike Slovenije, ki reprezentančnih predmetov, kot so klavirji, izdelki iz kristala in porcelana, preproge in stilno pohištvo, ni obravnaval kot primernih za zbirne centre. Izjema so bili predmeti s spominskim in muzejskim pomenom, kategoriziranje predmetov na ta način pa je bilo zelo odvisno od interpretacije in je precej dvomno (Kodrič-Dačić, *Federalni zbirni center*, str. 54).

¹⁷¹ Poleg tega so obstajali še knjižni, arhivski, muzikalni in splošni referat.



Slika 16: Med bolj izpostavljenimi predmeti, pridobljenimi prek FZC, je tudi akvamanile z vgravirano letnico 1701 (hrani NMS, inv. št. N 39852, foto: Gašper Oitzl).

nih institucij tudi ravnatelj Narodnega muzeja. Predmeti so se stekali v skladišča po vsej Sloveniji, glavno skladišče za kulturnozgodovinske in druge muzejske predmete je bilo v ljubljanski cukrarni.¹⁷²

Zbiranje teh predmetov je bilo poleg verjetno primarno povsem ideoloških razlogov v drugem planu namenjeno tudi ohranitvi kulturne dediščine in razširitvi gradiva kulturnih institucij.¹⁷³ Federalni zbirni center je bil ukinjen leta 1948, njegovo delo pa je prevzelo Ministrstvo za prosveto (od leta 1949 Ministrstvo za kulturo in znanost). S terenskim delom so do tedaj že skoraj zaključili, bolj intenzivno pa so praznila skladišča, ki so jih izpraznili do leta 1951.¹⁷⁴ Narodni muzej je 16 predmetov (kose pohištva) prejel že

¹⁷² Kodrič-Dačić, *Federalni zbirni center*, str. 53–55; Vodopivec, *Zakonodajni in institucionalni okvir*, str. 276–279; Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 9–15.

¹⁷³ Ministrstvo za prosveto je aprila 1947 imenovalo komisijo za pregled in oceno predmetov v FZC ter določitev, v katero institucijo sodijo. Popis predmetov z umetniško in zgodovinsko vrednostjo (predvsem slike, pohištvo in plastiko) je v zbirnih centrih med majem 1947 in septembrom 1948 izvedel France Stelè. Pri vsakem predmetu je poleg osnovnih podatkov in ocene vrednosti po lastni presoji navedel, v katero ustanovo sodi. Za Narodni muzej je predvidel 510 predmetov ter morda še 16 predmetov, ki jih je namenil »kulturno-zgodovinski zbirki« in »umetnostno obrtnem muzeju« (Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 31–39).

¹⁷⁴ Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 15–19.

do julija 1947, ko je bil sestavljen seznam predmetov, ki so jih iz zbirnih centrov do tedaj prejele ustanove in posamezniki.¹⁷⁵ Veliko večino gradiva pa je muzej iz FZC pridobil do začetka decembra 1951, ko je bil sestavljen seznam pridobljenih predmetov. Ti so bili razdeljeni po skupinah, glede na material izdelave. Seznam vsebuje 4.718 predmetov oziroma vse, ki so bili tedaj še v skladišču FZC v cukrarni. Velika večina je bila kulturnozgodovinskih, 360 jih je sodilo v sklop »kovina«, čeprav bi lahko posamezne kovinske predmete verjetno našli tudi v drugih sklopih.¹⁷⁶ Največji delež med kovinskim gradivom je pripadel prav kositrnim predmetom, ki jih je bilo 280.¹⁷⁷

Kulturnozgodovinski predmeti, prevzeti prek FZC, so ostali v cukrarni, kjer je imel muzej nato depojske prostore za kulturnozgodovinske zbirke. Sodeč po vpisih v inventarni knjigi se je njihova inventarizacija začela novembra 1951, kar je sovpadlo s prvo celovito revizijo zbirk po letu 1908 in zagonom delovanja Kulturnozgodovinskega oddelka.¹⁷⁸ Revizija je bila zaključena sredi avgusta 1952, čeprav do tedaj še niso bili inventarizirani vsi predmeti, prevzeti prek FZC. Te lahko v inventarni knjigi najdemo še celo v sklopu pridobitev iz začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja.¹⁷⁹ V inventarni knjigi se predmeti, prevzeti prek FZC, mešajo s tistimi, ki do tedaj še niso bili inventarizirani ali pa so se njihove inventarne številke izgubile. Posledično se je v nekaterih primerih za provenienco predmeta po prihodu v muzej izgubila vsaka sled in jih, četudi so bili pridobljeni prek FZC, s tem ne moremo zatrdatno povezati. V muzejskih bazah podatkov iz leta 2012 je bilo s provenienco FZC prepoznanih 2.163 predmetov.¹⁸⁰

Od 280 kositrnih predmetov, ki jih je Narodni muzej decembra 1951 prevzel prek FZC, jih danes lahko nedvomno prepoznamo zgolj 60. Med njimi je največ krožnikov (25), kar 19 jih ima mojstrske zna-

ke ljubljanskih delavnic.¹⁸¹ Med drugimi predmeti je največ ročk, sledijo pa vrči, skledе, dve sladkornici, solnica, dva mašna vrčka, spominski kozarec in črnilnik. Tudi skledе so pretežno izdelki ljubljanskih kositrarjev (Franc in Avguštin Jeran ter Martin Schell), del predmetov pa je bil izdelan na tujem, izpostaviti velja Češko in nemške dežele.

Za zbirko kositrnih predmetov v Narodnem muzeju Slovenije je bila pridobitev iz FZC do tedaj najpomembnejša tako po številu predmetov kot po njihovi kakovosti. Med zelo kakovostnimi izdelki lahko izpostavimo baročne in rokokojske izdelke srebrskega kositra iz Češke,¹⁸² od koder je tudi verjetno edini cehovski vrč v zbirki,¹⁸³ pomembna pridobitev sta bili tudi že zgoraj omenjeni visoki ročki s podstavkom iz 17. stoletja, med osebnimi predmeti pa črnilnik (sl. 17).¹⁸⁴ Pridobljenih je bilo tudi nekaj predmetov iz mlajših umetnostnih slogov, na primer neoklasicizma in empira.¹⁸⁵ Kar se kvantitativnega vidika tiče, je zgovoren podatek, da je muzej približno 15 % obravnavanih kositrnih predmetov pridobil prav prek FZC. Izpostaviti velja tudi veliko število v ljubljanskih delavnicah izdelanih krožnikov in skled.

Po drugi strani moramo odgovoriti na vprašanje, kam je »izginilo« več kot 200 predmetov, ki so bili prevzeti iz FZC in jih danes ne najdemo v muzejskih zbirkah. V stari inventarni knjigi je bilo s pripisom »FZC« zavedenih 93 kositrnih predmetov, glavnino (79) so inventarizirali v enem sklopu, z inv. št. 17152–17208.¹⁸⁶ Med revizijo v letih 1951/2 je bilo inventariziranih tudi 20 kositrnih predmetov, ki

¹⁸¹ Štirje imajo znak delavnice Johanna Nollija, trije Avguštin Jerana, Michaela Reiterja in neznanega ljubljanskega mojstra z inicialama BN, po dva Josepha Herwertha in Gottharta Nollija, po en krožnik pa ima znak delavnice Franza Ableitnerja in Martina Schella. Datacija krožnikov obsega širok časovni razpon od sredine 18. do druge polovice 19. stoletja. Med tujimi sta prepoznana mojstrski znak Franza Josepha Wincklerja, ki je od leta 1765 deloval v Linzu, dva krožnika pa imata znak Josepha Neidharta iz Hornega Slavkova (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 195–196; Wacha, *Zinn und Zinngiesser*, str. 29).

¹⁸² Med njimi ročka za čaj iz delavnice Franza Voigta iz Karlovih Varov (Štular, *Pivsko posodje*, str. 70, št. 230; Žargi, *Kositer*, str. 121, kat. št. 145) in komplet treh skled z nepoznanim mojstrskim znakom (krona, iniciala IGD in zvezdica) (Korošec, *Kositrarji*, str. 191, sl. 9).

¹⁸³ Vrč (inv. št. N 39849) je bil glede na napise na ročajih po vsej verjetnosti izdelan v Chebu na Češkem. Sicer ni ohranjen v celoti, gre pa za ceremonialni, verjetno cehovski vrč.

¹⁸⁴ Žargi, *Kositer*, str. 129, kat. št. 167; *Theatrum vitae*, str. 160, kat. št. 283. Starejše objave kot kraj izdelave domnevajo Antwerpen, a glede na mojstrski znak (krona nad dvojnim cvetom vrtnice in iniciali IC) tega ne moremo povsem zatrdatno dokazati, saj so takšne oziroma podobne znake uporabljali tudi v številnih drugih srednje- in zahodnoevropskih mestih (Donnet, *La marque*, str. 190–196; Universal E. M., *Histoire*, str. 4–9).

¹⁸⁵ Sladkornica in ročka (inv. št. N 6666, N 6296) z okrasjem v obliki pasu reliefnega meandra (Žargi, *Kositer*, str. 94, 124, kat. št. 71, 154).

¹⁸⁶ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga V, 16000–17443, s. p.

¹⁷⁵ Prav tam, str. 15–18, 40–43. Povedno je razmerje v številu prejetih predmetov med ustanovami in posamezniki, ki se nasprotno od pričakanj ne nagiba pretirano v korist javnih ustanov. Po seznamu sodeč je bilo med 61 ustanov in 97 posameznikov do julija 1947 razdeljenih 5.025 predmetov, od tega so jih nekaj manj kot dve tretjini (62,3 %) prejele ustanove (prav tam, str. 16–17).

¹⁷⁶ Poleg sklopov ur (90), svetil (141) in bogoslužnih predmetov (67) bi kovinsko gradivo lahko iskali tudi med 85 »posrebljenimi predmeti v preplepenem kovčku« ter v zelo široko opredeljenih sklopih »razni predmeti« (68) in »razni drobni predmeti« (49).

¹⁷⁷ Dokumentacija OZUU, Federalni zbirni center, Podatki o pridobljenih predmetih FZC, Sumarni seznam predmetov FZC v skladišču v Stari cukrarni, 1951 12/12; Kos, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, str. 12; Lazar, Oddelek, str. 327–328.

¹⁷⁸ Po odstavitvi Josipa Mala je Kulturnozgodovinski oddelk ostal brez strokovnega kadra vse do zaposlitve Darinke Zelinka junija 1951 (Lazar, Oddelek, str. 326–327).

¹⁷⁹ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 11000–14587, s. p.; Inventarna knjiga VI, 17444–18671, str. 53–76; Lazar, Oddelek, str. 326–331.

¹⁸⁰ Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 41–43.



Slika 17: Črnilnik iz 18. stoletja ima mojstrski znak, domnevno delavnice iz Antwerpna (hrani NMS, inv. št. N 6751, foto: Tomaž Lauko).

jih danes hrani muzej, a pri njih provenienca tedaj ni bila določena. Glede na hitrost opravljene revizije moramo dopustiti možnost, da je tudi del teh predmetov v muzej prišel kot del FZC. Del predmetov iz FZC je moral na inventarizacijo čakati še več let, tako da se je tudi pri teh morda izgubil podatek o provenienci. Prav tako je vprašljiva metoda opredeljevanja predmetov kot kositrnih – morda so med popisom kot kositrne opredelili tudi predmete iz drugih kovin, predvsem tiste iz novejših zlitin.

Največ predmetov, pridobljenih prek FZC, je Narodni muzej 24. novembra 1955 oddal v menjavo v ljubljanskem antikvariatu Antika. Že ob prvi inventarizaciji je bilo vsaj 21 kositrnih predmetov iz FZC v slabem stanju, glede na vpise v stari inventarni knjigi so jih 16 zamenjali v Antiki.¹⁸⁷ Poleg teh so tedaj v Antiki zamenjali še okoli 30 kositrnih predmetov, pridobljenih v prejšnjih desetletjih, ter po vsej verjetnosti tudi številne še neinventarizirane predmete, pridobljene prek FZC. V antikvariat so skupaj predali 152 kositrnih predmetov. Ob tem je bila pripravljena dokumentacija, v kateri so zgolj skopi opisi, pri več predmetih je pripisano, da so bili »napadeni od kuge«.¹⁸⁸ Muzej je predajo oziroma zamenjavo obrazložil s tem, da bo oddane predmete, ki jim je ocenil denarno vrednost, zamenjal s takšnimi, ki bodo obogatili zbirke. Iz zapisa na uvodni strani knjižice,

v kateri so dokumentirali menjave, lahko razberemo, da so bili oddani predmeti večinoma prevzeti iz FZC in naj ne bi imeli večje vrednosti. Kot menjavo je muzej iz antikvariata prejel manjše število predmetov z večjo denarno vrednostjo. Med drugim je že dva dni pozneje (26. novembra) muzej v zbirko prejel kositrni jušnik s podstavkom. Z določenimi zadržki bi lahko jušnik in morda tudi podstavek identificirali s predmetoma,¹⁸⁹ ki ju danes lahko prepoznamo v muzejskih zbirkah (sl. 18).¹⁹⁰

V antikvariatu Antika je muzej avgusta 1968 kot del zamenjave pridobil sladkornico z neoklasicistično

¹⁸⁹ Opis v knjižici zamenjav, ki jih je muzej opravil v Antiki, navaja, da sta bila predmeta predtem kupljena v mariborskem antikvariatu, od leta 1921 pa sta bila v zasebni zbirki Zdravka Škofa. Časovno zaporedje lastništva iz besedila sicer ni povsem jasno razvidno. Navedeni sta dve inventarni številki, pri čemer ena ustreza vpisu v stari inventarni knjigi. Jušnik je bil nato v začetku šestdesetih let iz neznanih razlogov še enkrat inventariziran, danes ima inv. št. N 6282. Gre za izdelek baročnega srebrskega kositra, mojstrski znak ni prepoznan, podoben je tistim iz Gradca (Korošec, Kositrarji, str. 195, sl. 11a; Žargi, *Kositer*, str. 92, kat. št. 64; *Narodni muzej Slovenije*, str. 96). Medtem se je za podstavkom jasna sled izgubila. Pod že omenjeno staro inv. št. najdemo skledo (inv. št. N 5771; Žargi, *Kositer*, str. 91, kat. št. 62), ki pa je med revizijo zbirke ni bilo mogoče identificirati. Glede na dimenzije in zunanji videz predmeta bi lahko domnevali, da gre za skledo (inv. št. N 39838), ki je bila izdelana v delavnici graškega kositrarja Wenzla Bernharda Pfisterja v tretji četrtini 18. stoletja. Kot zanimivost lahko dodamo, da se je pri njem kositrarske obrti izučil poznejši ljubljanski kositrar Michael Reiter (Hintze, *Die deutsche Zinngiesser VII*, str. 155, št. 855).

¹⁹⁰ Dokumentacija OZUU, Federalni zbirni center, Podatki o pridobljenih predmetih FZC, Knjiga zamenjav pri »Antiki«, zap. št. 73–113.

¹⁸⁷ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga V, 16000–17443, s. p.; Inventarna knjiga VII, 18672–19941, s. p.

¹⁸⁸ Tudi ob vpisih v inventarni knjigi pogosto najdemo pripis, da so predmeti »okuženi s kositrno kugo«. S tem terminom so do sredine 20. stoletja napačno označevali povsem običajno korozijo kositrnih predmetov (Nemeček, *Konserviranje*, str. 5).



Slika 18: Jušnik, Gradec (?), sredina 18. stoletja (brani NMS, inv. št. N 6282, foto: Tomaž Lauko).

ornamentiko,¹⁹¹ leta 1980 pa ročko za čaj iz zlitine britanija, ki je bila očitno izdelana na Dunaju.¹⁹² Poleg kositrnih je muzej v povojnih desetletjih v Antiki kupoval tudi izdelke iz novejših zlitin, na primer že marca 1955 posrebrena secesijska pladnja v vrednosti 2.000 dinarjev, izdelana v dunajskem podjetju Albert Köhler & CIE.¹⁹³ Leta 1979 pa je za 2.500 dinarjev kupil servis za pitje čaja (dve ročki in sladkornica) iz galvanizirane zlitine, ki je bil morda izdelan v Veliki Britaniji.¹⁹⁴

29. novembra 1959 je muzej od Slave Koch-Janša z Bleda¹⁹⁵ za 9.200 dinarjev kupil šest predmetov, ki so v stari inventarni knjigi zavedeni kot »kositrne ročke«, ¹⁹⁶ dejansko pa je šlo za servis za pitje čaja in kave iz zlitine britanija (inv. št. N 39499–N 39502) ter bidermajerski ročki iz prve polovice 19. stole-

tja.¹⁹⁷ Dve leti pozneje je muzej od iste gospe kupil še dva podobna okrasna krožnika v vrednosti 12.000 dinarjev.¹⁹⁸

Novembra 1986 je sledila še zadnja pridobitev večje skupine kositrnih predmetov. Za 1.300.000 dinarjev je od Slobodana Boljkovca iz Ljubljane kupil del zbirke Haring.¹⁹⁹ Muzej je tedaj kupil izključno kositrne predmete, skupaj jih je bilo 27 (danes je prepoznanih 26); največ je bilo krožnikov (15), preostali del zbirke so prav tako sestavljali uporabni predmeti brez večje umetnoobrtne vrednosti (sklede, dve zajemalki, vrč, ročka in svečnik).²⁰⁰ Del predmetov ima ohranjene mojstrske znake, dve skledi sta

¹⁹⁷ Žargi, *Kositer*, str. 125, kat. št. 155.

¹⁹⁸ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VII, 18672–19941, s. p. Krožnika (inv. št. N 20335 in N 34102) imata podobno obliko, izdelana pa sta bila kot običajna krožnika v dveh različnih delavnicah v Spodnji Avstriji. Naknadno sta bila na sprednjem delu okrašena z gravurami in podoba gospe. Ta je na obeh upodobitvah oblečena v enako nošo in ima enako pričesko, nekoliko spremenjen je le njen položaj in predmeti, ki jih drži v rokah. Eden od krožnikov ima na hrbtni strani dva mestna znaka Kremisa, med njima pa je mojstrski znak, najverjetneje Johanna Michaela Hoeggerja, ki je v Kremisu deloval od leta 1759. Drugi krožnik je izdelek Johanna Semithona, ki je v zadnji četrtini 18. in v začetku 19. stoletja deloval v Waidhofnu an der Ybbs (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 181, št. 1050; Richter, Wacha, *Die Zinngiesser*, str. 54–55).

¹⁹⁹ Zbirka se je imenovala po Zofiji Haring (1843–1929), ki je imela več posesti v Beli krajini, med drugim t. i. Viniški dvorec v Črnomlju. Zbirala je predvsem vezene in tkanine, pa tudi raznovrstne starine. Za zbiranje naj bi jo dodatno navdušil veterinar in zbiratelj Josip Nikolaj Sadnikar iz Kamnika (Račić, *Domače tkalstvo*, str. 144; <https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=523> (dostop: 24. 10. 2022)).

²⁰⁰ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga IX, 20983–21789, s. p.

¹⁹¹ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VIII, 19942–20982, s. p.; Žargi, *Kositer*, str. 95, št. 72.

¹⁹² Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VIII, 19942–20982, s. p.

¹⁹³ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga V, 16000–17443, s. p.; Žargi, *Kositer*, str. 141–142, št. 208, 209.

¹⁹⁴ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VIII, 19942–20982, s. p. Predmeti nimajo žiga proizvajalca, na dnu je zgolj zapis *BEST ELECTRO PLATE* in serijske številke.

¹⁹⁵ Rojena je bila 4. julija 1898 s krstnim imenom Miroslava Cirila Metoda. Bila je hči znanega slovenskega arhitekta Cirila Metoda Kocha (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi281891/> (24. 10. 2022)). Ta je leta 1916 kupil počitniško hišo na Bledu, ki jo je leta 1949 prevzela njegova hči. Umrla je septembra 1983 na Jesenicah, pokopana je bila na ljubljanskih Žalah (NŠAL, *ŽA Ljubljana – Sv. Jakob*, Krstna knjiga 1892–1902, str. 151; *Delo*, 21. 9. 1983, št. 219, str. 7; Benedik, *Počitniške vile*, str. 213).

¹⁹⁶ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VI, 17444–18671, s. p.

bili izdelani v štajerskem trgu Fürstenfeld,²⁰¹ drugi znaki pripadajo mojstrom iz današnje Slovenije. Za obogatitev muzejske zbirke je pomembnih predvsem pet krožnikov štajerskih kositrarskih mojstrov; trije imajo znak Franca Ksavra II. Caminollija, ki je v Mariboru deloval med letoma 1815 in 1832, dva znaka pa sta celjska in pripadata družini Stretti, Johannu Battisti in njegovemu sinu Johannu Jakobu.²⁰²

Pred osamosvojitvijo je muzej aprila 1990 za 17.500 dinarjev kupil dva predmeta od Ludvika Klause iz Ljubljane, in sicer kositrni krožnik starejšega tipa (t. i. kardinalski klobuk, inv. št. N 20339) in ročko, izdelano v češkem Chebu.²⁰³ Nakup krožnika je bil zelo pomemben za obogatitev zbirke, saj gre za prvi in edini primer ek te vrste, ki ga je muzej pridobil. Decembra 1994 je muzej od podjetja Darilo, d. o. o., iz Novega mesta za 80.000 tolarjev kupil ročko z navojnim pokrovom (inv. št. N 34194). Predmet ima kljub slabi kvaliteti kositrne zlitine za zbirko poseben pomen, saj gre verjetno za najstarejši predmet z ljubljansko mojstrsko znamko, in sicer Johanna Lauerja, ki je v Ljubljani deloval med letoma 1720 in 1744.²⁰⁴

Sklep

Raziskava historiata kositrnih predmetov, ki jih hrani Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije, ponuja dober vpogled v zbiralno politiko muzeja in njeno spreminjanje. Obenem prikazuje odnos javnosti do zbiranja in hranjenja izdelkov umetne obrti ter do muzejske institucije v zadnjih dveh stoletjih, v katerih so se ne nazadnje zgodile obsežne gospodarske, kulturne, politične in družbene spremembe. Če je muzej v prvih desetletjih delovanja pridobival skoraj izključno darove, je pozneje predmete predvsem kupoval, in sicer tako z lastnimi kot tudi s finančnimi sredstvi regionalnih oblasti, ki so bile še posebej darežljive v obdobju med svetovnima vojnama, z namenom vzpostavitve obrtnega muzeja. Skoraj tretjina predmetov, ki smo jim uspeli določiti provenienco (to lahko določimo za polovico obravnavanih predmetov), je bila po koncu druge svetovne vojne prevzeta iz Federalnega zbirnega centra kot ostanek nacionalizacije in zasega zasebne lastnine »državnih in razrednih sovražnikov«. Z muzejskega etičnega vidika dvomljive prakse so

se nadaljevale tudi z obsežno menjavo muzealij v antikvariatu. V času socialistične Jugoslavije je muzej nato z lastnimi sredstvi kupil še nekaj predmetov, s katerimi je nadgradil in dopolnil tedaj že dokaj obsežno zbirko, ki ponuja dober vpogled v zgodovino in izdelke kositrarske obrti v srednji Evropi med 17. in 19. stoletjem.²⁰⁵

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, Krstna knjiga 1892–1902

ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Mrliška knjiga 1735–1770

ŽA Višnja Gora, Krstna knjiga 1883–1910

Narodni muzej Slovenije (NMS)

Arhiv (šk. 1831–1832 – 1933)

Darila 1910–1935

Nakupi 1910–1940

Dokumentacija Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost (OZUU)

Erwerbungen, 1889–1896, 1897–1905

Federalni zbirni center

Inventarna knjiga I–X (Narodni muzej Ljubljana. Inventarna knjiga. Kulturna zgodovina 1–8)

Narodni muzej Ljubljana. Akcisijska knjiga.

Kulturna zgodovina, 1990–

ČASOPISNI VIRI

Delo, 1983

Illyrisches Blatt, 1832, 1837, 1844

Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung, 1837

Jutro, 1932, 1940

Laibacher Zeitung, 1831, 1835, 1851, 1914, 1918

Slovenec, 1906, 1909, 1932

Slovenski narod, 1923

Slovenski poročevalec, 1945, 1958

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Anonimno: Splošni pregled. *Kronika slovenskih mest* 1, 1934, str. 77–80.

Baraga, France: *Grad Mirna v zapušinskih inventarjih*. Mirna: Studio 5, 2006.

Benedik, Božo: Počitniške vile so bile ponos blejskega letovišča. *Kronika* 32, 1984, št. 2–3, str. 197–213.

²⁰¹ Prim. Mlinarič, *Zloščeno*, str. 17.

²⁰² Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 134–136, št. 768, 769; Žargi, *Kositer*, str. 34, 48; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 160–162; Simoniti, *Mariborski kositrarji*, str. 24; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 24–25.

²⁰³ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga IX, 20983–21789, s. p.

²⁰⁴ Dokumentacija OZUU, Akcisijska knjiga, Kulturna zgodovina, 1990–, s. p.; Žargi, *Kositer*, str. 42–43. Ročka ima višjo vsebnost svinca od dovoljene (če so jo uporabljali za shranjevanje hrane ali pijače), in sicer skoraj tretjino (30,7 %). Delež kositra znaša nekaj manj od dveh tretjin (65,6 %), v zlitini je še 2,49 % arzena in manjši delež bakra (0,9 %) (Nemeček, *Konserviranje*, str. 6).

²⁰⁵ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč (Raziskave materialne kulture na Slovenskem) (P6–0282), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

- Binder, Josef Julius: *Geschichte der k. k. Staats-Ober-realschule in Laibach. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes. 1852–1902*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1902.
- Boucaud, Phillipe in Frégnac, Claude: *Les Étaines. Des origines au début du XIXe siècle*. Fribourg: Office du Livre, 1978.
- Bučić, Vesna: Strmolški interierji, pred letom 1945 in po njem. *Kronika* 54, 2006, št. 2 (Iz zgodovine gradu Štrmol na Gorenjskem), str. 347–360.
- Cotterell, Howard Herschel: *Old Pewter. Its Makers and Marks in England, Scotland and Ireland. An Account of the Old Pewterer & his Craft*. Rutland: C. E. Tuttle, 1975.
- Demšar, Cirila: Ilčevi iz Selc. *Železne niti* 7, 2010, str. 325–328.
- Denhardt, Annette: *Das Metallwarendesign der Württembergischen Metallwarenfabrik zwischen 1900 und 1930. Historismus, Jugendstil, Art Deco*. Münster: Lit Verlag, 1993.
- Deschmann, Karl: *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*. Laibach: Landes-Museum, 1888.
- Donnet, Fernand: La marque des étains d'Anvers. *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1903/III, str. 190–196.
- Dragocenosti Narodnega muzeja Slovenije = Treasures of the National Museum of Slovenia* (ur. Matej Hreščak). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.
- Dry, Graham: *Art Nouveau Domestic Metalwork from Württembergische Metallwarenfabrik. The English Catalogue 1906*. Woodbridge: Antique Collectors' Club, 1988.
- Edles Zinn. *Eine Auswahl und Dokumentation von erlesenem Zinn aus vier Jahrhunderten*. Wiesbaden: Vollmer, 1974.
- First, Blaženka: Wintrova zbirka – jedro Grafičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 395–420.
- Gotika v Sloveniji – svet predmetov / Gothic Art in Slovenia – the World of Objects* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej, 1995.
- Grahornik, Matjaž: *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2020 (Gradivo za zgodovino Maribora, 44).
- Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Hirzel, 1971.
- Haedeke, Hanns-Ulrich: *Sächsisches Zinn. Aus einer Glauchauer Sammlung*. Leipzig: Prisma, 1980.
- Haedeke, Hanns-Ulrich: *Zinn. Zentren der Zinn-gießerkunst von der Antike bis zum Jugendstil*. Hannau: Verlag Werner Dausien, 1973.
- Hempel, Gudrun: *Zinn. Gerät in Alltag und Brauch aus der Metallsammlung des Österreichischen Museums für Volkskunde*. Wien: Österreichischen Museum für Volkskunde, 1993.
- Hintze, Erwin: *Die deutschen Zinngiesser und ihre Marken I–VII*. Nürnberg: Karl W. Hiersemann, 1921–1931.
- Horvat Jasna idr.: Katalog razstavljenih predmetov. *Gotika v Sloveniji – svet predmetov / Gothic Art in Slovenia – the World of Objects* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej, 1995, str. 276–373.
- Horvat, Jasna in Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije = The Collection of Paintings at the National Museum of Slovenia*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2001.
- Horvat, Jasna: Dr. Josip Mal in njegov trajen spomenik v Narodnem muzeju. *Predmet kot reprezentanca. Okus, ugled, moč = Objects as Manifestations of Taste, Prestige and Power* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, str. 418–470.
- Horvat, Jasna: *Slovenci v letu 1789*. Ljubljana: Narodni muzej, 1989.
- Jarc, Janko: Dr. Žiga Bučar (1830–1879). *Kronika* 40, 1992, št. 1, str. 9–22.
- Jarc, Janko: *Žiga Bučar. Jarčev zbornik. Razprave in portreti* (ur. Janko Jarc in Nataša Petrov). Novo mesto: Tiskarna, Dolenjska založba, 1993, str. 153–177.
- Knez, Darko: Ampule. *Argo* 42, 1999, št. 2, str. 9–11.
- Kodrič-Dačić, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica* 44, 2000, št. 4, str. 51–63.
- Komić Marn, Renata: Po sledih Strahlove zbirke. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 45, 2009, str. 185–216.
- Komić Marn, Renata: Zbirateljstvo in umetnostni trg v Ljubljani med obema vojnoma na primeru razprodaje Strahlove zbirke. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 69–88.
- Korošec, Branko: Kositrarji baročne Ljubljane. Donesek k obrtni zgodovini kositrarstva na Slovenskem. *Kronika* 13, 1965, št. 3, str. 182–196.
- Korošec, Branko: Kositrarska obrt na slovenskem Štajerskem. *Kronika* 14, 1966, št. 3, str. 155–164.
- Kos, Mateja: Arhiv Narodnega muzeja Slovenije in gradivo Federalnega zbirnega centra. *Provenienca, transferji in lastništvo umetnin. Sodobni izzivi za raziskovalce in lastnike. Knjiga povzetkov / 8. posvet slovenskih umetnostnih zgodovinarjev, Maribor, 30. november–1. december 2018* (ur. Tina Košak in Barbara Murovec). Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2018.
- Kos, Mateja: Keramika v gradu Strmol. *Kronika* 54, 2006, št. 2 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 293–302.
- Kotar, Jernej: Od nastopa Karla Dežmana do pre-

- oblikovanja v Narodni muzej (1852–1924). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 65–79.
- Kotar, Jernej: Od ustanovitve Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani do odhoda kustosa Henrika Freyerja (1821–1852). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 23–63.
- Kotar, Jernej: Ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani. *Kronika* 69, 2021, št. 1, str. 25–42.
- Kotar, Jernej: *Wir Fridreich von gottes gnaden...herzog ze Krain. Deželnoknežja oblast in uprava Friderika III. na Kranjskem*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Narodni muzej Slovenije, 2023 (v tisku).
- Kozina, Brane: Komisija za upravo narodne imovine. *Arhivi* 13, 1990, št. 1–2, str. 15–19.
- Lazar, Tomaž: Baron Hans Kometer in njegova zbirka starin z dvorca Pukštajn. *Kronika* 63, 2015, št. 2, str. 293–318.
- Lazar, Tomaž: Gospodstvo Pukštajn in rodbina Kometer. Podjetniki, baroni, mecen, zbiralci starin. *Kronika* 63, 2015, št. 1, str. 41–64.
- Lazar, Tomaž: Metalurška zapuščina v Narodnem muzeju Slovenije = Metallurgical Heritage in the National Museum of Slovenia. *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem = Song of Metal. Millenia of Metallurgy in Slovenia* (ur. Jernej Kotar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 166–187.
- Lazar, Tomaž: Od postopnih nadgradenj do reorganizacije Narodnega muzeja (1889–1947). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 167–185.
- Lazar, Tomaž: Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost ter njegovi predhodniki. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 317–337.
- Leitner, Friedrich Wilhelm: *Altes Zinn in Kärnten. Katalog zur Sonderausstellung des Landesmuseums für Kärnten. Mai bis Oktober 1987*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1987.
- Lengellé, Henri: *Les poinçons des étains Français*. Paris: Tardy, 1985.
- Loserth, Johann: *Das Archiv des Hauses Stubenberg. (Supplement II.): Archivregister von Wurmberg aus den Jahren 1498 und 1543, nebst einem Wurmberger Schloßinventar von 1525*. Graz: Historischen Landeskommission für Steiermark, 1911.
- Lozar Štamcar, Maja: Novorenesančna palača Kranjskega deželnega muzeja. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 189–209.
- Makarovič, Marija: O Grebenčevi zbirki v Etnografskem muzeju v Ljubljani. *Slovenski etnograf* 15, 1962, str. 243–251.
- Mantuani, Josip: Poročilo o Deželnem muzeju »Rudolfinum« za l. 1910. *Carniola. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2, 1911, št. 1, str. 127–142.
- Mikola, Milan: Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945–1946. *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, 1992, str. 155–171.
- Miškec, Alenka: Numizmatični kabinet – od prvih zbirk Kranjskega deželnega muzeja do Numizmatičnega kabineta v Narodnem muzeju Slovenije. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 381–392.
- Mlinarič, Davor: *Zloženo do visokega sijaja. Kositrno posodje iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje*. Celje: Pokrajinski muzej, 2021.
- Nabergoj, Tomaž: Muzealec v Narodnem muzeju in začetki arheologije srednjega veka. *Pretrgane korenine. Sledi življenja in dela Rajka Ložarja* (ur. Ingrid Slavec Gradišnik). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 159–189. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500899>
- Narodni muzej Slovenije. Zgodovinske in umetnostne zbirke: stalna razstava* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Nemeček, Nataša: Konserviranje in restavriranje predmetov iz kositra. *Priročnik. Muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost* 1, 3.1.3, 2016, str. 1–14.
- Objave. *Uradni list Ljudske Republike Slovenije* 3/56, 1947, Ljubljana, str. 357–368.
- Oitzl, Gašper: Od dvorane v liceju do nove muzejske palače (1831–1888). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 149–165.
- Oitzl, Gašper: Zapuščina tržiških kovačev v Narodnem muzeju Slovenije. *Kronika* 68, 2020, št. 3, str. 553–580.
- Oitzl, Gašper: Zbirka žebeljev iz 19. stoletja v Narodnem muzeju Slovenije. *Argo* 61, 2018, št. 2, str. 30–42.
- Polec, Janko: Edvard in Karel Strahl. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 10, 1930, št. 3–4, str. 45–83.
- Polec, Janko: Karla Strahla zgodovina starološkega gradu in njegova avtobiografija. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 10, 1930, št. 3–4, str. 84–106.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2005 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 4).
- Preinfalk, Miha: Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili. *Kronika* 54, 2006, št. 1, str. 95–104.
- Račič, Božo: Domače tkalstvo v Beli krajini. *Slovenski etnograf* 3/4, 1950/1, str. 142–158.
- Richter, Friedrich in Wacha, Georg: Die Zinngießer der Stadt Waidhofen an der Ybbs. *Altes Zinn aus Waidhofen/Ybbs* (ur. Andreas Kusternig). Wien: Amt der NÖ Landesregierung, 1991, str. 22–63.
- Rogelj Škafar, Bojana: *Upodobljene sledi narodne identitete. Zbirka risanih zapisov učencev Otona Gre-*

- benca v Slovenskem etnografskem muzeju. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Roselt, Christof J.: *Das Bergische Museum Schloß Burg an der Wupper*. Hamburg, 1969.
- Rugale, Mariano; Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. Del 1, Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.
- Ruhmann, Karl: *Edel-Zinn. Ein Begleiter durch die Ausstellung*. Wildon: K. Ruhmann, 1988.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki: (1485–1487)*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Schematismus des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1833*. Laibach: Eger'schen Gubernial Buchdruckerei, 1833.
- Schematismus des Laibacher Gouvernements-Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1841*. Laibach: Eger'schen Gubernial Buchdruckerei, 1841.
- Schematismus für das Laibacher Gouvernement-Gebiet im Königreiche Illyrien. Jahr 1829*. Laibach: Leopold Eger, 1829.
- Schmidburg, Joseph Camillo Freiherr von: *An die vaterländischen Freunde der Wissenschaften*. Laibach, 1823.
- Simoniti, Marjetica: Mariborski kositarji. *Kronika* 25, 1977, št. 1, str. 22–29.
- Smola, Gertrud: *Altes Zinn. Aus der Sammlung für Kunstgewerbe am Steiermärk. Landesmuseum Joanneum mit Leihgaben der Stadt Rottenmann, Graz, Juni bis Sept. 1975*. Graz: Das Museum, 1975.
- Škofljanec Jagodic, Veronika: Premoženje treh plemkinj na Kranjskem konec 17. stoletja. *Kronika* 71, 2023, št. 2, str. 277–292. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.2.03>
- Štukl, Jože: Inventarni popisi z Loškega gradu z začetka 14. stoletja. *Loški razgledi* 59, 2012, str. 13–32.
- Štular, Hanka: *Pivsko posodje skozi stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej, 1975.
- Theatrum vitae et mortis humanae = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The Theatre of Human Life and Death. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Katalog = Catalogue* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002.
- Tischer, Friedrich: *Böhmisches Zinn und seine Marken*. Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1928.
- Universal E. M.: *Histoire et petite histoire des étains de nos provinces. Catalogue de l'exposition d'étains anciens et modernes*. Bruxelles, 1975.
- Verster, A. J. G.: *Old European Pewter*. With 118 Illustrations. London: Thames and Hudson, 1958.
- Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.
- Vodišek, Tanja: *Federalni zbirni center in njegova zapuščina slovenskim muzejem*. Diplomaska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.
- Vodopivec, Barbara: Zakonodajni in institucionalni okvir transferjev predmetov kulturne dediščine v povojni Jugoslaviji. *Kronika* 68, 2020, št. 2, str. 273–292.
- Vodušek Starič, Jerca: *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Volčjak, Jure: Od stanovske ideje do cesarske potrditve. Domovinski/deželni muzej v obdobju 1821–1826 v luči dunajskega gradiva. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 81–107.
- Wacha, Georg: *Zinn und Zinngießer in den Ländern Mitteleuropas*. München: Keyser, 1983.
- Waidacher, Friedrich: *Die Zinngießerfamilie Zamponi. Sonderausstellung. Graz, 8.11.–3.12. 1967, Museum für Kulturgeschichte und Kunstgewerbe am Landesmuseum Joanneum Graz*. Graz: Landesmuseum Joanneum, 1967.
- Włodarska, Barbara: *Cyna. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*. Gdańsk: Krajowa agencja wydawnicza, 1975.
- Wolfbauer, Georg: *Die steirischen Zinngießer und ihre Marken*. Graz: Leuchner und Lubensky, 1934.
- Woodhead, Eileen: *Trademarks on Base-metal Tableware. Late 18th Century to circa 1900 (Including marks on Britannia Metal, Iron, Steel, Copper Alloys and Silver-plated Goods)*. Ottawa: Environment Canada, 1991.
- Zahn, Joseph: *Fontes Rerum Austriacarum. II. Abteilung, XXXVI. Band, Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1871.
- Zakon o zbiranju, čuvanju in razdeljevanju knjig in drugih kulturno znanstvenih in umetniških predmetov, ki so postali državna last po odloku Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije z dne 21. novembra 1944. *Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije* 1/36, 1945, Beograd, str. 299.
- Žargi, Matija: Auerspergov knežji dvorec = The Princes of Auersperg Mansion in Ljubljana. *Theatrum vitae et mortis humanae = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The Theatre of Human Life and Death. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = Images from the seventeenth century in Slovenia. Razprave* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 277–307.
- Žargi, Matija: *Kositer na Slovenskem. Obrt in izdelki*. Ljubljana: Narodni muzej, 1981.
- Žontar, Jože: Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja. *Arhivi* 1, 1990, št. 1–2, str. 5–11.

Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Vi-harnik, Žnanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

Žvanut, Maja: *Slovenci v šestnajstem stoletju*. Ljubljana: Narodni muzej, 1986.

Žvanut, Maja: Zgodovina v kamnu – stari lapidarij v Narodnem muzeju Slovenije. *Argo* 47, 2004, št. 2, str. 28–38.

SPLETNI VIRI

Britannica:

<https://www.britannica.com/technology/britannia-metal>

Dolenjski biografski leksikon:

<https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=523>

Grace's Guide:

https://www.gracesguide.co.uk/James_Dixon_and_Sons

https://www.gracesguide.co.uk/Joseph_Cutts

Silvercollection:

<https://www.silvercollection.it/electroplatesilverdue.html>

<https://www.silvercollection.it/ENGLADIXON.html>

<https://www.silvercollection.it/ENGLA-HAWKSWORTH.html>

Slovenska biografija:

Cevc, Emilijan: Stelè, Francè (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi608537/>)

Koblar, France: Starè, Josip (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi604184/>)

Mesesnel, France: Koch, Ciril, Metod (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi281891/>)

Uredništvo: Gaber, Ante (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi194384/>)



S U M M A R Y

“Poor man’s silver” in the National Museum of Slovenia. History of the collection of pewter objects

Pewter strongly marked the production and design of utilitarian objects in the Early Modern Period. Various pewter alloys were primarily used in the production of kitchenware, tableware, ecclesiastical utensils, candleholders, etc. Pewter craft reached its

zenith in the seventeenth and eighteenth centuries, after which it began to decline. In Slovenia, the first pewterers appeared in written sources at the end of the fifteenth century. The collections of the National Museum of Slovenia contain a multitude of pewter objects, about 400 of which are discussed in this article. Most are dated between the seventeenth and nineteenth centuries, and relatively few may be placed into preceding or subsequent periods. A vast majority of the objects were produced in the Central European area—that is, in the Slovenian lands and Bohemia as well as in German and Austrian lands. A large part were the works of Ljubljana’s pewterers; most donors, too, were from Ljubljana.

Because during the first decades of its existence, the museum compiled its pewter collection through donations, it had no direct influence on the type of objects acquired. Nonetheless, the objects it obtained during that period were of high artistic value. At the beginning of the twentieth century, the museum finally took a more proactive approach and embarked on deliberate purchases of pewter objects still missing from its collections. Provided with a significant financial injection from the regional authorities and the Ljubljana Chamber of Commerce, Crafts, and Industry in the interwar period, the museum director Josip Mal obtained parts of major private collections with the idea of establishing an arts and crafts museum, but his plan was never realized. While not a significant part of private collections and despite their limited number, pewter objects added to the museum’s pewterware collection. Especially noteworthy were the acquisitions from the private collections of Baron Ludwig von Härdtl and Baron Hans von Kometer.

The museum’s collections grew substantially after the Second World War, especially in 1951, when the institution also accepted 280 pewter objects from the Federal Collection Centre. Of these, sixty can be identified in the current collections. Apart from their multitude, they are also important in terms of their artisanal value, because at that time the museum received many Baroque and Rococo products from the so-called silver-type pewter and other important collection items. Over the following decades, the museum also continued to extend its collection through systematic purchases.



ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)